

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ ΣΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1900-1920

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ

Η συγγραφή και η έγκριση των σχολικών βιβλίων δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν πράξεις ουδέτερες, χωρίς συγκεκριμένα πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα και στόχους. Το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων αντανακλά τις αξίες, τις αντιλήψεις, τα πρότυπα συμπεριφοράς του ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου που κρίνονται αποδεκτά και επιθυμητά και ως τέτοια υιοθετούνται από τον εκπαιδευτικό μηχανισμό.¹ Παράλληλα τα κείμενα των βιβλίων διαπνέονται από έναν ενδεδειγμένο τρόπο αντίληψης και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας, ο οποίος και προβάλλεται ως ο μοναδικά ορθός.

Η κριτική ανάγνωση των σχολικών βιβλίων κατά συνέπεια φέρνει στην επιφάνεια όχι μόνον τις πολιτισμικές αξίες κάθε εποχής, αλλά και τις επίσημες αντιλήψεις σχετικά με το πρότυπο του «καλού» παιδιού τον ρόλο που μελλοντικά θα παίξει στην κοινωνία των ενηλίκων και τέλος την συγκεκριμένη τακτική που ακολουθείται προκειμένου τόσο αξίες και έννοιες αφηρημένες όσο και πρότυπα συμπεριφοράς να προβάλλονται με τρόπο απόλυτο, ως η μοναδική επιλογή.² Μέσα από τον εκπαιδευτικό μηχανισμό και τις καθημερινές διαδικασίες στην σχολική τάξη τα μηνύματα του σχολικού βιβλίου νομιμοποιούνται και καταξιώνονται.

Στο σύνολο των σχολικών βιβλίων, η ιδεολογική σημασία των αναγνωστικών του Δημοτικού είναι πρωταρχική: πετυχαίνουν να αγκαλιάσουν το σύνολο σχεδόν των μηνυμάτων των υπόλοιπων εγχειριδίων, και να το προβάλλουν έμμεσα αλλά εξαιρετικά μεθοδικά μέσω της έμφασης στην ανάγνωση και την γραμματική.³

Δεν μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι από τα τέλη ακόμη του 19ου αιώνα, στην ελληνική κοινωνία, τα μηνύματα και η γλώσσα των αναγνωστικών κατέχουν σημαντική θέση στις προσπάθειες για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ούτε ότι αποτελούν τα πρώτα θύματα κάθε αντιμεταρρυθμιστικής ενέργειας. «Να καώσι» είναι η επίσημη αντίδραση στα αναγνωστικά όπως Τα Ψηλά Βουνά του Ζ. Παπαντωνίου (1918) και το Αλφαθητάρι με τον Ήλιο των Δ. Ανδρεάδη, Α. Δελμούζου, Π. Νιρβάνα, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδη και Κ. Μαλέα (1919), που ξέφευγαν σε ύψος και περιεχόμενο και γλώσσα από τα καθιερωμένα.⁴

Προσεγγίζοντας/ανατρέχοντας στα αναγνωστικά των αρχών του 20ου αιώνα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αποτελούν για την μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών το πρώτο γραπτό κείμενο. Η δύναμη και η βαρύτητα της γραπτής λέξης και έννοιας καθώς μάλιστα μυθοποιούνται μέσα από την εκπαιδευ-

τική διαδικασία προσδίδει στις προβαλλόμενες αξίες, πρότυπα συμπεριφοράς και ηθικές επιλογές την αίσθηση του απόλυτου, του μοναδικού και αναμφισβήτητου. Η μεταδιδόμενη «γνώση» είναι η κοινωνικά αποδεκτή και ως εκ τούτου έχει επιλεγεί για να προβληθεί και να υιοθετηθεί από την μελλοντική γενιά των πολιτών χωρίς την δυνατότητα αντίλογου.

Κάτω από αυτό το πρίσμα τα αναγνωστικά γίνονται τα κύρια όργανα έκφρασης της κρατούσας ιδεολογίας και φροντίζουν να την αναπαράγουν και να την διαιωνίσουν. Η αναδρομή στα πρώτα αναγνωστικά του 20ου αιώνα θα φέρει στην επιφάνεια την ιδεατή αντίληψη για την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής, τα ενδεδειγμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παιδικής μορφής και τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους αυτά παρουσιάζονται και δικαιολογούνται.

Τα αναγνωστικά βιβλία εποχής έχουν την έγκριση επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας, η συγγραφή τους έγινε ύστερα από σχετική προκήρυξη διαγωνισμού και ισχύουν για μία πενταετία.⁵

Σημειώσεις

1. Leeson, R. Childrens Books and Class Society Past and Present Writers and Readers Publishing Cooperative London: 1977 Εισαγωγή.
2. Veitzman, L. Eigler D., Hokada. E. and Ross C. «Sex-Role Socialization in Picture Books for Preschool Children» in Childrens Right Workshop (ed) Sexism in Childrens Books. Writers and Readers Publishshing Cooperative London : 1976 σ. 5-30.
3. Φραγκουδάκη Άννα. Τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου – Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία, Θεμέλιο 1978 σελ. 12.
4. Για το σύνολο των Προτάσεων «της Επιτροπείας της διορισθείσης (τον Νοέμβριο 1920) προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων» βλ. Δημαρά Α. Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τόμος Β', σελ. 130-131.
5. Για την πορεία των Αναγνωστικών βιβλίων στην ελληνική δημοτική εκπαίδευση βλ. την εισαγωγή του Α. Δημαρά στο «Αλφαθητάρι με τον Ήλιο». Ερμής 1976 (ανατύπωση).

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η φιλανθρωπία και η κοινωνική αλληλεγγύη γενικότερα αποτελούν αναπόσπαστο σώμα όχι μόνον της σχολικής και θρησκευτικής αλλά και της ευρύτερης κοινωνικής παιδείας με την οποία γενιές πολιτών γαλουχήθηκαν. Έτσι λοιπόν, η προτροπή για ελεημοσύνη και συμπαράσταση στους δυστυχισμένους δεν μπορεί να θεωρηθεί ως νέα θεματολογία των Αναγνωστικών βιβλίων του νεοσύστατου Δημοτικού σχολείου. Από τα πρώτα άλλωστε αναγνωσματάκια του κράτους και τα βιβλία χρηστομάθειας, τα θέματα τα οποία αναφέρονται στα θρησκευτικά καθήκοντα του παιδιού-χριστιανού και στις αρετές του παιδιού-πολίτη, η φιλανθρωπία και οι «καλές πράξεις» καταλαμβάνουν σημαντική έκταση.

Τις πρώτες όμως δεκαετίες του 20ου αιώνα τόσο η έννοια της φιλανθρωπίας όσο και η φιλανθρωπική δραστηριότητα αποκτούν ξεχωριστή σημασία. Αναλυτικά:

α. Στην περίοδο αυτή έχουμε τα πρώτα νομοθετικά δείγματα κοινωνικής πολιτικής.

β. Οι συνεχείς πόλεμοι από τη μιά πλευρά (Πόλεμος του 1897, Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί πόλεμοι) και η ανυπαρξία κρατικής μέριμνας σ' ολόκληρο τον 19ον αιώνα από την άλλη, συντελούν στο να αυξηθούν απελπιστικά τα αναξιопαθόντα μέλη της ελληνικής κοινωνίας (ορφανά, ανάπηροι πολέμου, επάιτες).

γ. Η ιδιωτική φιλανθρωπική δραστηριότητα που άνθισε τον 19ον αιώνα, εξακολουθεί να παίζει πρωτεύοντα ρόλο, στο ιδεολογικό κυρίως επίπεδο, και να θεωρείται είτε κινητήριο δύναμη είτε απαραίτητος συνεπικουρος της κρατικής.

Οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι του ελληνικού κράτους, ήδη από την άφιξη του Καποδίστρια, όταν τα ορφανά, οι ανάπηροι πολέμου, οι παλαιοί πολεμιστές και οι άποροι ήταν φλέγον κοινωνικό πρόβλημα, το εμπόδισαν στο να ανταποκριθεί επαρκώς στις μεγάλες ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί και που εξακολουθούσαν να προκύπτουν.¹ Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι για να ιδρυθεί το πρώτο ορφανοτροφείο στην Αίγινα το 1828-1829, ο Καποδίστριας στηρίχτηκε στην φιλλελληνική και φιλανθρωπική κίνηση καθώς επίσης και στις προσφορές Ελλήνων του εξωτερικού. Η ανέγερση του ορφανοτροφείου άρχισε χάρη στις συνεισφορές 300 και πλέον χιλιάδων φράγκων από ομογενείς και από το ιδιαίτερο ταμείο του Καποδίστρια, ενώ ο διδάσκαλος Μπούας «παρητήθη εφ' ικανού χρόνου του ημίσεος της εκ 300 γροσίων αμοιβής του χάριν του ιδρυομένου εν Αιγίνη ορφανοτροφείου».²

Το προηγούμενο παράδειγμα δεν είναι μοναδικό· αντανα-

κλά την μόνιμη τακτική για την ίδρυση και συντήρηση φιλανθρωπικών ιδρυμάτων ή δημοσίων κτιρίων. Αρχικά, στα τέλη του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα οι συνδρομές των Ελλήνων του εξωτερικού απέβλεπαν στην ενίσχυση του απελευθερωτικού αγώνα και στη διάδοση της παιδείας. Απ' τα μέσα του 19ου όμως αιώνα η οικονομική ενίσχυση του ελληνικού κράτους από τους εθνικούς ευεργέτες θεσμοθετείται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υποκαταστήσει σχεδόν την κρατική πρωτοβουλία και μέριμνα στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στην ίδρυση πολιτιστικών ιδρυμάτων. Το ύψος των δωρεών αυτό καθεαυτό ερμηνεύει το επόμενο παράδοξο. Όπως παρατηρεί ο Κ. Τσουκαλάς, ενώ στην Ελλάδα οι κατά κεφαλήν δημόσιες δαπάνες είναι από τις υψηλότερες στην Ευρώπη (κυμαίνονται σε υψηλά επίπεδα από το 1830, παρουσίασαν μιά μικρή πτώση μέχρι το 1880 και στη συνέχεια ακολούθησαν ανοδική πορεία), η συνολική αξία των δημοσίων έργων που εκτελέστηκαν έως το 1880 είναι από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη.³ Παρ' όλο που είναι φυσικό οι επενδυτικές δαπάνες, με την ανιστορή έννοια του όρου, να είναι χαμηλές μέχρι το 1880, «δεν συμβαίνει το ίδιο με τις δαπάνες εκείνες που επιδιώκουν τη συμβολική φώτιση των εξωτερικών γνωρισμάτων της κρατικής εξουσίας».⁴ Το κράτος έχει ανάγκη από δημόσια κτίρια όχι μόνον για να στεγάσει τις υπηρεσίες του αλλά και για να δηλώσει/επιβεβαιώσει την κυριαρχία του.

Στην Ελλάδα η κρατική εξουσία από πολύ νωρίς, με την ίδρυση του ορφανοτροφείου στην Αίγινα το 1828, του Πανεπιστημίου Αθηνών, της Βιβλιοθήκης, του Πολυτεχνείου, της Ακαδημίας και άλλων, επιδεικνύει ποικιλότροπα την ισχύ της και τονίζει συνεχώς την παρουσία της, χωρίς η ίδια να έχει υποβληθεί στις οικονομικές δαπάνες που απαιτούνται για την θεμελίωση και συντήρηση παρομοίων οικοδομημάτων. Χάρη στις δωρεές των εθνικών ευεργετών το κράτος υπογραμμίζει τη συμβολική παρουσία του χωρίς να επιβαρύνει το δημόσιο ταμείο. Για να γίνει αντιληπτό το ύψος της οικονομικής προσφοράς των ευεργετών αρκεί να αναφερθεί ότι το σωρευτικό άθροισμα των δέκα μεγαλύτερων δωρεών για πολιτιστικούς σκοπούς στο διάστημα 1830-1870 φθάνει τα 25.000.000 δρχ., ποσό

* Το άρθρο αυτό αποτελεί τμήμα της έρευνας που διεξάγει το «Ίδρυμα Ερευνών για το παιδί» με θέμα: «Η εικόνα του παιδιού στα Αναγνωστικά βιβλία την περίοδο 1834-1920».

1. Ο Μακρυγιάννης βλέποντας την οικονομική εξαθλίωση των αγωνιστών και την κρατική αδιαφορία δεν διστάζει να κάνει αναφορά στην Αντιβασιλεία σχετικά με την όλη κατάσταση τονίζοντας: «Επειδή της όσος αγωνίστηκαν πεθαίνουν από την πείνα και την ταλαιπωρίαν, καθώς και χήρες των σκοτωμένων και τα παιδιά τους, τον μισθόν οπού μου δίνετε διατάξετε να μου κοπή όλος και να τον δίνετε εις τους αγωνιστάς και χήρες κι' ορφανά των σκοτωμένων». (...) Και διέταξαν κι' έγινε μιά ξεκονόμηση εις τους αγωνιστάς και χήρες κι' ορφανά των σκοτωμένων». Από το «Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα», Εκδόσεις Τολίδη, σελ. 209-10.
2. Ι. Δ. Μαστρογιάννη, Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960), Αθήναι 1960, σελ. 53.
3. Κ. Τσουκαλάς, Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος -Η Συγκρότηση του Δημοσίου Χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο 1981, σελ. 65.
4. ο.π. σελ 67.

που όχι μόνον ξεπερνάει το συνολικό άθροισμα του προϋπολογισμού του Υπ. Παιδείας και θρησκευμάτων εκείνη την περίοδο αλλά αποτελεί αυτό και μόνο το 3,2% του συνόλου των δημοσίων εισπράξεων σε όλη την περίοδο.⁵

Παράλληλα, η ίδρυση, λειτουργία και συντήρηση νοσοκομείων, ορφανοτροφείων, ιδρυμάτων για αναπήρους κλπ., οφείλεται στο μεγαλύτερο μέρος τους στην πρωτοβουλία μεμονωμένων ατόμων που είχαν την οικονομική άνεση να στηρίζουν παρόμοιες δραστηριότητες. Ο Συγγρός, ο Χατζηκωνσταντίνος, ο Παμπούκης, ο Αρεταίος, ο Δρομοκαΐτης και πολλοί άλλοι, με δωρεές και κληροδοτήματα θεμελιώνουν την οικονομική βάση διαφόρων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Από εκεί και πέρα ανοίγει ο δρόμος για τακτικές ιδιωτικές εισφορές μελών, μικρότερες δωρεές και δειλές κρατικές επιχορηγήσεις. Η κρατική συμμετοχή και μέριμνα εκφράζεται και με την βασιλική παρουσία: ένα μέλος της βασιλικής οικογένειας παίρνει κάτω από την υψηλή προστασία του κάποιο φιλανθρωπικό ίδρυμα, προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο και ένα προσωπικό στοιχείο στην απρόσωπη και εξαιρετικά περιορισμένη κρατική παρέμβαση.

Η συμβολική παρουσία της βασιλικής οικογένειας και η οικονομική κατάσταση των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων βλέπουν τάκτικα το φώς της δημοσιότητας:

Αμαλίων Ορφανοτροφείον. Οδός Ηρώδου του Αττικού. Υπό την προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης. Ιδρύθη τω 1855 υπό της επί τούτω συσταθείσης φιλανθρωπικής Εταιρίας των Κυριών, επωνομάσθη δε Αμαλίων ως εκ των γενναίων χορηγιών, άς εποιήσατο αυτώ η Βασίλισσα Αμαλία». «Δρομοκαΐτειον Φρενοκομείον. Εν Δαφνίω. Γραφείον εν Αθήναις, οδός Δραγατσανίου. Υπό την προστασίαν της Α.Μ. του Βασιλέως. Ιδρύθη τω 1885, ανεγερθέν δια του εξ 800.000 δρχ. κληροδοτήματος των αιμνήστων Χίων Ζωρτζή και Ταρσής Δρομοκαΐτου. Εκ του ποσού τούτου 500.000 δρχ. κατετέθησαν επί τόκω 4% και απέτελεσαν την μόνιμον περιουσίαν αυτού. Η περιουσία αυτή ηυξήθη και δι' άλλων δωρεών, ως και διά του εκ του 15000 λιρών στερλινών κληροδοτήματος του αιοδίδμου εθνικού ευεργέτου Ανδρ. Συγγρού, ανεχομένη νυν εις 1.200.000 δρχ. περίπου».⁶

Με τη δράση των εθνικών ευεργετών στην δημόσια ζωή του τόπου συμπεραίνει κανείς ότι: η ιδιωτική πρωτοβουλία εύπορων Ελλήνων αντιμετωπίζει το τεράστιο πρόβλημα των αναξιοπαθόντων μόνη της, δημιουργεί ένα καθεστώς στον τομέα των κοινωνικών παροχών με την σταθερή και γενναιοδωρή παρουσία της και ο ρόλος που έπαιξε ενδέχεται να καθυστέρησε ή να έδρασε ανασταλτικά στην ανάληψη κρατικής πρωτοβουλίας στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής.

Έτσι, μόλις την περίοδο 1909-1920 μπορούμε να μιλήσουμε για τα πρώτα δείγματα κοινωνικής πολιτικής και κρατικής παρέμβασης με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κοινωνικών ομάδων που διαβιούσαν κάτω από αντίξοες συνθήκες. Μέχρι τότε η κρατική δραστηριότητα στον τομέα των κοινωνικών παροχών παρουσιάζεται εξαιρετικά περιορισμένη.⁷ Το κράτος παίρνει κατ' εξαίρεση μέτρα υπέρ ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων, κυρίως στον ασφαλιστικό τομέα, με τέτοιο όμως τρόπο ώστε η μέριμνα αυτή να μη θεωρείται ως το 1914 ούτε κεκτημένο δικαίωμα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων ούτε και άσκηση κοινωνικής πολιτικής.⁸ Το 1909 θεωρείται η αφετηρία για την κρατική κοινωνική πολιτική. Η ανάπτυξη της

βιομηχανίας και η συνεπαγόμενη διεύρυνση της εργατικής τάξης καθώς και η επικράτηση της αστικής τάξης στον πολιτικό και δημόσιο βίο του τόπου συντείνουν στην διαμόρφωση συγκεκριμένων αιτημάτων σχετικά με τις κοινωνικές παροχές. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου και η συνεργαζόμενη ομάδα των Κοινωνιολόγων προβαίνουν στη νομική κατοχύρωση των κοινωνικών παροχών. Μιά σειρά νομοθετημάτων της περιόδου 1909-20 εκφράζουν τις πρώτες προσπάθειες για άσκηση κοινωνικής πολιτικής και αφορούν κυρίως την εργασία, την καταγγελία των συμβάσεων, την τοποθέτηση παλαιών πολεμιστών, αναπήρων και θυμάτων πολέμου σε διάφορες εργασίες, την καθιέρωση της υποχρεωτικής εργατικής ασφάλισης, την προστασία του μισθού και της σύνταξης κλπ.⁹

Σε ένα κράτος που από τη σύστασή του αντιμετώπιζε συνεχώς σοβαρά πειστικά προβλήματα με τις κοινωνικά στερημένες ομάδες, το 1909 ως αφετηρία άσκησης κοινωνικής πολιτικής δηλώνει καθυστέρηση ανεξίτηλη, αν δεν λάβει κανείς υπόψη του τον παράγοντα εθνικοί ευεργέτες.

Στο ιδεολογικό επίπεδο η δράση των ευεργετών καθιερώνει την φιλανθρωπία ως κοινωνικό καθήκον κάθε πολίτη, αντίληψη που, όπως θα φανεί στη συνέχεια με τη μελέτη των αναγνωστικών, παραμερίζει την ανάγκη της κρατικής παρέμβασης για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Την ανωτέρω αντίληψη καλλιεργεί και προάγει και ο Τύπος της εποχής, εποχής που έχει μάλιστα να επιδείξει ορισμένα έργα κρατικής μέριμνας. Έτσι απλώς μνημονεύει την περιορισμένη «δημόσια» φιλανθρωπία και υπερτονίζει την ιδιωτική. Εκτός λοιπόν, από την λεπτομερή αναφορά στην περιουσιακή κατάσταση των διαφόρων φι-

5. ο.π. σελ. 67.

6. Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον «ο Φάρος της Ανατολής», Εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σελ. 356.

7. Για μία λεπτομερή έκθεση της πορείας που ακολούθησε η Κοινωνική Πρόνοια στην Ελλάδα βλ. Ευθ. Γ. Θωμόπουλου, Ιστορία της Κοινωνικής Προστασίας από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι Σήμερα, Εκδ. Παπαζήση 1977, Ευθ. Γ. Θωμόπουλου, Προστασία του Ανηλίκου - Μελέτη Ιστορική Κοινωνική και Νομική, Αθήνα 1981, και Ι.Δ. Μαστρογιάννη, Ιστορία της Κοινωνικής Προνοίας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960), Αθήνα 1960.

8. Οι απόμαχοι ναυτικοί και οι εργάτες μεταλλείων ήταν οι πρώτες επαγγελματικές ομάδες για τις οποίες το Κράτος με δύο νόμους το 1861 εξασφάλισε περίθαλψη, ειδική τους και των οικογενειών τους. Τον ίδιο χρόνο εκδίδεται ο νόμος «περί συντάξεως πολιτικών υπαλλήλων». Στη συνέχεια, ιδρύονται ταμεία διαφόρων κλάδων όπως το Ταμείον Συντάξεως Των Υπαλλήλων της Εθνικής Τραπέζης (1867), το Ταμείον Περιθάλψεως γιά τους παθόντας από ατυχήματα στα Ορυχεία (1882), Το Ταμείον Συντάξεως Υπαλλήλων Τραπέζης Αθηνών (1900), το Ταμείον Προσωπικού «Εργαστηρίου Απόρων Γυναικών» (1906) και το Ταμείον του Προσωπικού της Εταιρίας ΣΠΑΠ (1907). Τα στοιχεία από τον Ε. Θωμόπουλο, «Προστασία του Ανηλίκου», 1981, σελ. 131.

9. Τα κυριότερα από αυτά τα νομοθετήματα είναι ο νόμος «Περί περιορισμού της κατασκήσεως και της εκχωρήσεως και περί τροποποιήσεως του άρθρου 885 της Πολιτικής Δικονομίας» (μ' αυτόν σχεδόν καταργείται η κατάσχεση του μισθού και των συντάξεων) το 1909.

«Περί της Κυριακής αργίας και εορτών» (παρέχεται δικαίωμα ανάπαυσης στους εργαζόμενους γιά 52 μέρες) το 1909.

«Περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων» το 1912.

λάνθρωπικών ιδρυμάτων και την παρουσίαση του διοικητικού τους συμβουλίου, η ατομική ή συλλογική φιλανθρωπική κίνηση αποτελεί μόνιμη σχεδόν στήλη σε έντρυπα όπως «Τό Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον» του Ι. Βρεττού, «Το Ημερολόγιον Χρονολογικόν, Φιλολογικόν και Γελοιογραφικόν» του Κ. Φ. Σκόκου, το «Πειραϊκόν Λεύκωμα η Μέλισσα» και άλλα.

Όπως είναι αναμενόμενο, η ιδιωτική φιλανθρωπία γίνεται αντικείμενο ιδιαίτερης προβολής όταν έρχεται να καλύψει τις επιπλέον ανάγκες που δημιουργούνται από έκτακτες περιστάσεις. Τότε: «η παρομιώδης ιδιωτική φιλανθρωπία δρά ως ο από μηχανής Θεός απαραίτητος πρώτης (δημόσιας). Ευτυχώς η φιλανθρωπία ευθύς εξ αρχής αντιληφθείσα την φρικώδη αλήθειαν, δεν άκνησε ποσώς εις το να προσέλθῃ αρωγός», γράφει ο γιατρός Βρεττός το 1914 κάτω από τον τίτλο «Πόλεμος και Φιλανθρωπία».¹⁰ Ένα χρόνο αργότερα, στη στήλη «Φιλανθρωπικά» ο Βρεττός ανατρέπει στη δραστηριότητα των ιδιωτικών κλινικών, που διέθεσαν δωρεάν κρεβάτια καθώς και ιατρική και νοσοκομειακή περίθαλψη.¹¹

Ωστόσο, δεν είναι μόνον σε κρίσιμες στιγμές που η ατομική φιλανθρωπία δραστηριοποιείται. Αντίθετα, εξαιρετικά ευαίσθητη στις αρνητικές συνέπειες που οι κοινωνικές συνθήκες της εποχής επιφυλάσσουν για διάφορες ομάδες, παρουσιάζεται να ενεργεί έτσι ώστε να τις απαλύνει. Ενδεικτικά μόνον, αναφέρουμε ότι στον Πειραιά η εργατική σύνθεση του πληθυσμού και ο αριθμός των εργαζομένων γυναικών μαζί με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, οδηγούν μία ομάδα Κυριών στην ίδρυση της Φιλανθρωπικής Αδελφότητας, ο «Σαμαρείτης ή Ευποία» με σκοπό την προστασία της εργάτριας.¹² Με γνώμονα τις προηγούμενες παρατηρήσεις η ενότητα αυτή επιχειρεί να μελετήσει μέσα από τα σχετικά κείμενα των αναγνωστικών της περιόδου 1900-1920:

I. την όλη διεργασία που υφίσταται η έννοια «φιλανθρωπία» προκειμένου να προβληθεί ως αποδεκτή αξία που κάθε άτομο οφείλει να ενστερνισθεί και να δώσει στη συνέχεια έμπρακτα δείγματα της αποδοχής της,

II. τα συγκεκριμένα στάδια που φέρνουν τον νεαρό αναγνώστη αντιμέτωπο με τους «δυστυχείς» και την ελεημοσύνη και τον προετοιμάζουν για την φιλανθρωπική δραστηριότητα αυτή καθεαυτή.

Οι παραπάνω τομείς δίνουν την ευκαιρία να προσεγγίσουμε τόσο το ιδεολογικό υπόβαθρο που προάγει την φιλανθρωπία όσο και το συγκινησιακό στοιχείο που μπαίνει σε λειτουργία για να την στηρίξει συναισθηματικά. Παράλληλα, φανερώνουν την ιδιότητα αντιμετώπιση του παιδικού προτύπου από τα αναγνωστικά σε σχέση με την φιλανθρωπική δραστηριότητα. Ενώ δηλαδή μέσα στο γενικότερο κλίμα των αναγνωστικών το παιδί δεν παίρνει παρά ελάχιστες πρωτοβουλίες και κινείται συνήθως σε αυστηρά καθορισμένα και ελεγχόμενα από τους ενήλικους όρια, η φιλανθρωπική δραστηριότητα επιχειρεί ένα ρήγμα σ' αυτό το παιδικό πρότυπο. Τα παιδιά ωθούνται να αναλάβουν πρωτοβουλία, να επωμισθούν ευθύνες και να δράσουν ανεξάρτητα από την παρουσία των ενηλίκων. Κατ' αυτό τον τρόπο η έμφαση στην αξία της φιλανθρωπίας εναρμονίζεται στο πρακτικό επίπεδο με την προώθηση ενός ενεργητικού παιδικού προτύπου, ελεύθερου να δράσει, προκειμένου να εκπληρώσει το καθήκον του.

Τέλος, οι προτεινόμενοι για ανάλυση τομείς μαρτυρούν ότι

η αναφορά στην «ελεημοσύνη» και το «ελεήμον παιδίον» προβάλλεται με τέτοιο τρόπο ώστε να εξαιρείται και υπερτονίζεται ο προσωπικός χαρακτήρας τους. Μεταβιβάζεται στην μελλοντική γενιά των πολιτών η αντίληψη ότι η φιλανθρωπική δραστηριότητα ανήκει στα καθήκοντα του καλού χριστιανού και του καλού πολίτη, ενώ έμμεσα καλλιεργείται και προβάλλεται η εικόνα ενός κράτους που όχι μόνον δεν παρεμβαίνει ουσιαστικά, ώστε να άρει τις αρνητικές κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούν ορισμένοι πολίτες, αλλά και αναθέτει αυτόν τον ρόλο στα «υγιή» μέλη του κοινωνικού συνόλου.

Η συμπαράσταση και παροχή βοήθειας στους αναξιοπαθόντες μετατρέπεται κατ' αυτόν τον τρόπο από μέλημα της κρατικής κοινωνικής πολιτικής, σε προσωπικό καθήκον και υποχρέωση των πολιτών με τη μορφή της ιδιωτικής φιλανθρωπίας.

Στην ανάλυση που θα ακολουθήσει ο προβληματισμός δεν περιστερέφεται γύρω από την καλλιέργεια της ηθικής ή υλικής συμπαράστασης προς τους δυστυχείς, ούτε και στην συνειδητοποίηση από τα υγιή μέλη της κοινωνίας των αναγκών των αναξιοπαθούντων. Η αρετή της κοινωνικής αλληλεγγύης αυτή καθ' εαυτή και τα συναισθήματα που την συνοδεύουν δύσκολα μπορεί να γίνουν αντικείμενο κριτικής, ειδικά την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, όπου η οικονομική στενότητα του κράτους εμπόδιζε την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και απέβλεπε στο να ρυθμίσει η κοινωνική αλληλεγγύη μέσα από τις προσωπικές σχέσεις τα προβλήματα των πολιτών. Ωστόσο, ο λανθάνων ρόλος που η κοινωνική αλληλεγγύη καλείται να παίξει και ο σκοπός που έμμεσα εξυπηρετεί δεν απαλλάσσονται εξ ίσου από την κριτική.

Η φιλανθρωπία ως κοινωνικό και θρησκευτικό καθήκον

Αν οι ομάδες των αναξιοπαθούντων αποτελούν μέρος κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής, τα κείμενα των αναγνωστικών δεν την αρνούνται ούτε την αποσιωπούν. Αντίθετα, τα ορφανά, οι γέροντες, οι άποροι, οι ανάπηροι πολέμου συνθέτουν ένα μέρος της κοινωνίας όπως προβάλλεται μέσα από τα σχολικά βιβλία. Οι κοινωνικά στερημένες ομάδες προσδιορίζονται με ακρίβεια, τα χαρακτηριστικά τους γνωρίζονται και οι ειδικές ανάγκες τους υπογραμμίζονται και παρουσιάζονται σε άμεση συνάρτηση με το ίδρυμα που θα τις προστατεύσει. Αντίστοιχα, η λειτουργία και ο ρόλος κάθε τέτοιου ιδρύματος υπογορεύεται από την συγκεκριμένη πελατεία του. Ενδεικτικά είναι τα αποσπάσματα των κειμένων,

«Φιλανθρωπικά καταστήματα

Είς τινες πόλεις υπάρχουν οικίαι μεγάλαι, εντός των οποίων ευρίσκουσι καταφύγιον οι πτωχοί και οι δυστυχείς. Τας οικίας αυτάς κατεσκεύασαν διάφοροι φιλάνθρωποι και καλούνται φι-

«Περί σωματείων» το 1914 με διατάξεις για τα αλληλοβοηθητικά ταμεία και για προαιρετική ασφάλιση.

«Περί ευθύνης προς αποζημίωσιν των ατυχημάτων εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων» το 1915.

10. Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον Ι.Βρεττού, «Πόλεμος και Φιλανθρωπία», σελ.265-267, του έτους 1914.

11. Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον Ι.Βρεττού, «Φιλανθρωπικά», σελ.305-320, του έτους 1915.

12. Πειραϊκόν Λεύκωμα «Η Μέλισσα» (εκδότρια Μ.Μυράνδα) «Η Ευεργετική Δράσις της Γυναικός» σελ.70-75, έτος 1916.

λανθρωπικά καταστήματα. Φιλανθρωπικά καταστήματα είναι το νοσοκομείον, το γηροκομείον, το ορφανοτροφείον, το πτωχοκομείον και άλλα». (Δ. Αγγελάκου, Ελληνικόν Αναγνωσματάριον για την Β', 1905-1910).

«Τά ορφανά

Είθε ευτυχή, όσα παιδιά έχετε τούς γονείς σας, οι οποίοι κατὰ γίνονται, πώς να σας καταστήσωσι καλά και ευτυχή. Αλλ' ενθυμήθητε ότι υπάρχουν και μερικά δυστυχή παιδιά, διότι στερούνται άλλα του πατρός των και άλλα της μητρός των, και άλλα αμφοτέρων και δια τούτο είναι δυστυχέστερα των στερουμένων πατρός μόνον ή μητρός. Τα τοιαύτα παιδιά λέγονται ορφανά.» (Μιχ. Ρώτη, Ελληνικόν Αναγνωσματάριον Δ' 1914). Η αναφορά σε ομάδες αναξιοπαθούντων και όχι σε μεμονωμένα άτομα που τυχόν είναι ορφανά, άπορα κλπ., γίνεται πάντοτε σε σχέση με την ιδρυματική περίθαλψη. Φαίνεται μ' αυτόν τον τρόπο ότι η συλλογική δυστυχία αντιμετωπίζεται από υπεύθυνους φορείς χωρίς την ανάγκη σύναψης προσωπικής σχέσης μεταξύ του αναξιοπαθούντος και του ελεήμονος. Το ίδρυμα, το φιλανθρωπικό κατάστημα, είναι πάνω από την όποια διαπροσωπική επαφή. Ωστόσο, η χρήση των ανωτέρω φορέων συνιστάται μόνον όταν έχει προηγηθεί μία αποτυχία στο επίπεδο ακριβώς της προσωπικής επαφής. Τό καταφύγιο στο ίδρυμα προβάλλεται ως η δεύτερη εναλλακτική λύση, εφόσον είναι αδύνατον να αντικαταστήσει την άμεση ανθρώπινη παρουσία:

«Τα ορφανά

(...)

Τι θέλουν λοιπόν γείνη τα δύσμοιρα ταύτα πλάσματα, των οποίων τούς προστάτας κακή μοίρα αφήρπασε; Τις θα τα προστατεύση και θα μεριμνήση περί αυτών; Πέπρωται άρα να μένωσι ταύτα μόνα και απροστάτευτα εν τω κόσμω; Βεβαίως όχι θα ευθεύωσιν ελεήμονες και φιλάνθρωποι, θείοι, θείαι, άλλοι συγγενείς, οι οποίοι θα τα περιθάλψωσιν και θα τα προστατεύσωσιν. Ενίοτε δε γείτονες καλοκάγαθοι και φίλοι καλοί της οικογενείας συντρέχουσι και βοηθούσιν ταύτα. Αλλ' εάν οι συγγενείς, οι γείτονες, και οι φίλοι δεν δώσωσιν άσυλον εις τα δυστυχή ταύτα παιδιά, τότε η κοινωνία και η πολιτεία δεν τα εγκαταλείπουσιν. Επί τούτω δε ίδρυσαν και συντηρούσαν ιδιαίτερα καταστήματα, εντός των οποίων τρέφονται και συντηρούνται τα ορφανά. Ταύτα δε είναι τα Ορφανοτροφεία. Όποιος δίδει ζ' τ' ορφανό, δανείζει ζ' τον Θεό». (Μιχ. Ρώτη, Ελληνικόν Αναγνωσματάριον Δ', 1914)

Ενώ στο κείμενο υπολανθάνει κάποια διάσταση κοινωνικής πρόνοιας, με τη συνδρομή της πολιτείας και της κοινωνίας, η γενική εντύπωση που αποκομίζει ο αναγνώστης, σε ότι αφορά τον ρόλο της πολιτείας στην ιδρυματική περίθαλψη, είναι εντελώς διαφορετική. Η ίδρυση και η συντήρηση των φιλανθρωπικών καταστημάτων αποδίδεται εξ ολοκλήρου στην ιδιωτική πρωτοβουλία και χρηματικές παροχές των πλουσίων Ελλήνων.

«Ορφανοτροφεία

Τα ορφανά δεν εγκαταλείπονται εις την τύχη αυτών. Υπάρχουσιν ευγενείς και φιλάνθρωποι πλούσιοι, διαθέτοντες μεγάλας χρηματικές περιουσίας προς διατροφήν και προστασίαν τούτων. Από τα κληροδοτήματα δε των ευγενών και φιλανθρώπων τούτων πλουσίων ιδρύονται καταστήματα, εντός των οποίων ανατρέφονται, περιθάλπονται και μορφούνται τα δύσμοιρα ορφανά. Τα καθιδρύματα δε ταύτα λέγονται ορφανοτροφεία. Εν Αθήναις υπάρχουν δύο μεγάλα ορφανοτροφεία, εν διά τα άρ-

ρενα ορφανά, και έτερον διά τα κοράσια. Και το μεν πρώτον φέρει το όνομα του μεγάλου ευεργέτου Χατζή-Κώστα, το δεύτερον ονομάζεται Αμαλίοιον, προς τιμήν της πρώτης Βασιλίσσης Αμαλίας, η οποία συνετέλεσε πολύ εις την ίδρυσιν τούτου. «...» Η πατρική και πεφωτισμένη πρόνοια του φιλανθρωπικού τούτου καταστήματος δεν περιορίζεται μόνον εις ταύτα... (Μιχ. Ρώτη, Ελληνικόν Αναγνωσταρίον Δ' 1914).

«Άλλα φιλανθρωπικά καθιδρύματα

Δεν είναι μόνον τα ορφανοτροφεία, εις τα οποία ευρίσκουσιν προστασίαν τα ορφανά· αλλ' εκ της γενναιοδωρίας των πλουσίων πατριωτών μας και πλείστα άλλα καθιδρύματα κοσμούσι τας πόλεις της πατρίδος μας. Έκαστον δε τούτων είναι προωρισμένον και προς ένα σκοπόν. Άλλα μεν προς θεραπείαν των νοσούντων, ή προς συντήρησιν των γερόντων, ή προς περίθαλψιν των πτωχών και αναπήρων. Άλλα δε προς ανάπτυξιν της βιομηχανίας και του εμπορίου, ή προς τελειοποίησιν της επιστήμης και των ωραίων τεχνών (...) Καί το καλόν τούτο εγένετο δαπάναις τούτου ή εκείνου του πατριώτου, όστις ζή μεν μακράν της πατρίδος του· αλλ' ουδέποτε λησμονεί αυτήν». (Μ. Ρώτη).

Το γενικό κλίμα που διαπνέει τα αναγνωστικά στον τομέα της φιλανθρωπίας εκφράζεται με τις επόμενες θέσεις: η ιδιωτική μέριμνα επικρατεί πλήρως και καπνίζει την παραμικρή ευκαιρία να αναφερθούν τα περιορισμένα έστω έργα της κρατικής. Οι πλούσιοι, φιλεύσπλαχνοι και φιλοπάτριδες Έλληνες είναι εκείνοι που επωμίζονται αποκλειστικά την ευθύνη για να προστατευθούν οι δυστυχισμένοι αδελφοί τους. Η αναφορά στην συγκεκριμένη ομάδα των Ελλήνων του εξωτερικού ή σε έναν, ειδικά, ευεργέτη προσφέρει στην ιδρυματική περίθαλψη την πολυτέλεια μιας μακρινής μεν αλλά ανθρώπινης διάστασης, και αφαιρεί με αυτό τον τρόπο, σε κάποιο βαθμό, το απρόσωπο της κοινωνικής πολιτικής. Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο που προκύπτει από τα κείμενα εκείνα που αναφέρονται στις ομάδες των αναξιοπαθούντων και στα φιλανθρωπικά ιδρύματα είναι ότι η ιδιωτική φιλανθρωπική δραστηριότητα όχι μόνον υποκαθιστά το κράτος, αλλά γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το τελευταίο, όταν αυτό δεν διστάζει να παρουσιάσει τις δραστηριότητες αυτές ως δικές του.

«Τα φιλανθρωπικά καταστήματα της Ελλάδος

Πολλά μικρά παιδιά δεν έχουνσιν ούτε πατέρα ούτε μητέρα· είναι ορφανά. Τα μικρά ταύτα πλάσματα πεινώσι, κρυώνουσι· ποίος θα θρέψη, ποίος θα ενδύση αυτά; Άν ασθενήσωσι, ποίος θα τα περιποιηθή, ίνα μη αποθάνωσι; Πολλοί γέροντες και πολλοί γράϊαι δεν έχουνσιν ούτε οικίαν ούτε άρτον ούτε φορέματα. Τί θα γίνωσι; Πολλούς των αδελφών ημών πτωχούς καίει ο πυρετός ή καταβασανίζουνσιν άλλαι ασθένειαι· θα σύρωνται εις τους δρόμους αδύνατοι και τρέμοντες; Όχι! άν τα ορφανά δεν έχωσιν γονείς, έχουνσιν όμως μίαν μεγάλην μητέρα, φιλόστοργον και γλυκείαν, την Πατρίδα! Αν οι πτωχοί γέροντες δεν έχωσιν άρτον, αν οι πτωχοί αδελφοί ασθενώσι δεν θα μείνωσιν αβοήθητοι. Τα πλούσια της Ελλάδος τέκνα έχουνσιν αναγείρει εις τας πόλεις μεγάλα και ωραία οικοδομήματα, ορφανοτροφεία δηλαδή, πτωχοκομεία και νοσοκομεία. Εις τα ορφανοτροφεία συλλέγουσι τα πτωχά ορφανά. Εκεί τρέφονται, ενδύονται, μαρθάνουσι γράμματα, τέχνην, μέχρις ότου δυνηθώσιν εργαζόμενα να κερδίζωσιν εντίμως τον άρτον αυτών. Εις τα πτωχοκομεία ο πτωχός και αδύνατος γέρων διέρχεται ησύχους τας τε-

λευταίας ημέρας. Εισ τα νοσοκομεία ο πτωχός αδελφός αναλαμβάνει το ανεκτίμητον αγαθόν, την υγείαν.

Ούτως η πατρίς φροντίζει τα πτωχά αυτής τέκνα, ούτως περί αυτών μεριμνά. Τιμή και δόξα εις την Ελλάδα, την μητέρα των μεγάλων τούτων τέκνων.» (Ελληνικόν Αναγνωσματάριον των Ε. Παπαμιχαήλ, Σ. Δάλλα και Ι. Κολλάρου τάξις Γ' 1919).

Η παροχή του κοινωνικού προβλήματος των δυστυχισμένων (ορφανών, υπερηλίκων και απόρων) και η επίγνωση της ανάγκης για την λήψη ανάλογων μέτρων αφήνουν να φανεί μια ελπίδα κρατικής μέριμνας: «έχουσιν όμως μίαν μεγάλην μητέρα, φιλόστοργον και γλυκείαν, την Πατρίδα». Στη συνέχεια όμως το κείμενο ευθυγραμμίζεται με άλλα παρόμοια και εναποθέτει τη λύση του προβλήματος στα χέρια των μεμονομένων ατόμων: «τα πλούσια της Ελλάδος τέκνα...»

Η ευκολία της μετάθεσης του προβλήματος από το κρατικό στο προσωπικό επίπεδο έχει δύο σημαντικές συνέπειες. Πρώτον, η επάρκεια της ιδιωτικής φιλανθρωπίας όχι μόνον αντικαθιστά την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, αλλά και επιτρέπει στην τελευταία να οικειοποιηθεί τα έργα της: «Τα πλούσια της Ελλάδος τέκνα έχουσιν ανεγείρει εις τας πόλεις της Ελλάδος μεγάλα και ωραία οικοδομήματα» και «ούτως η πατρίς φροντίζει τα πτωχά αυτής τέκνα, ούτως περί αυτών μεριμνά».

Δεύτερον, σε συνάρτηση μ' αυτό, τόσο η ιδιωτική όσο και η δημόσια φιλανθρωπική δραστηριότητα παρουσιάζονται αδιαχώριστες, ως ένα και το αυτό. Η ατομική φιλανθρωπική δραστηριότητα λειτουργεί ως κοινωνική προσφορά αφ' ενός και αφ' ετέρου συνθέτει το καθήκον που κάθε εύπορος αρχικά πολίτης οφείλει να εκπληρώσει απέναντι στο ευρύτερο σύνολο.

Έως αυτό το σημείο, παρουσιάστηκε η κοινωνική διάσταση της φιλανθρωπίας διάσταση που περιλαμβάνει την έννοια της κοινωνικής προσφοράς και την έννοια του κοινωνικού καθήκοντος. Οι χρηματικές παροχές των πλουσίων Ελλήνων είναι οι μεμονωμένες ατομικές πράξεις που σηκώνουν το βάρος του προβλήματος των αναξιοπαθούντων και από αυτή την άποψη χαρακτηρίζονται ως προσφορές υπέρ του κοινωνικού συνόλου. Μέσα όμως από αυτή τη δραστηριότητα διαμορφώνεται η έννοια του κοινωνικού καθήκοντος: κάθε Έλληνας που θα ευημερήσει οφείλει να θυμάται και να ενισχύει την πατρίδα του και τους πτωχούς συμπατριώτες του. Η προβολή της κοινωνικής προσφοράς και του κοινωνικού καθήκοντος σε σχέση με την φιλανθρωπία θέτει ασαφή και αόρατα όρια ανάμεσα στην ιδιωτική και την δημόσια μέριμνα, με αποτέλεσμα να υπερτονίζεται η φιλανθρωπία ως καθήκον ή προσφορά κάθε πλούσιου Έλληνα. Ενώ η ατομική φιλανθρωπία παρουσιάζεται σε συνάρτηση με την οικονομική κατάσταση του ελεούντος, η προϋπόθεση αυτή, όπως θα φανεί στη συνέχεια, αίρεται με την παρουσίαση της φιλανθρωπίας ως θρησκευτικού καθήκοντος κάθε πιστού.

Διά του Χριστιανισμού η ελεημοσύνη αποκτά έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να διευρύνεται το ιδεολογικό πλαίσιο που στηρίζει την φιλανθρωπική δραστηριότητα. Η κοσμική και θρησκευτική διάστασή της τείνουν να ταυτισθούν και κατά συνέπεια το κοινωνικό και θρησκευτικό καθήκον του ατόμου σε ότι αφορά την ελεημοσύνη να αλληλοκαλύπτονται. Η αδυναμία ενός παρόμοιου διαχωρισμού ενισχύεται από το γεγονός ότι τόσο η θρησκευτική όσο και η κοινωνική φόρτιση που επιδέχεται η φιλανθρωπία στοχεύουν στην συγκι-

νησιακή ευαισθητοποίηση του κάθε ατόμου. Έτσι, τα ρητά «αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν» και «ο ελεών πτωχόν δανείζει Θεώ» προσδιορίζουν το χώρο μέσα στον οποίο η ελεημοσύνη θα πάρει συγκεκριμένη μορφή.¹³

Αναλυτικά, η ελεημοσύνη θεωρείται αναμφισβήτητο καθήκον κάθε καλού παιδιού-χριστιανού. Οι υποχρεώσεις του νεαρού ατόμου απέναντι στο Θεό, όπως διαγράφονται στα κείμενα των αναγνωστικών, αφορούν, αφ' ενός την αγάπη, τον σεβασμό και την υπακοή και αφ' ετέρου εκδηλώσεις λατρείας μέσω της προσευχής και των καλών έργων. Η αγαθοεργία κατέχει κεντρική θέση στην χριστιανική θρησκεία από τη στιγμή που εκλαμβάνεται ως έμπρακτη απόδειξη πίστης και εκπλήρωσης του θρησκευτικού καθήκοντος. Η αδυναμία ή η παράλειψη του ατόμου να συμμορφωθεί θέτει υπό αμφισβήτηση την θρησκευτική του συνέπεια και συνείδηση. Η προτροπή λοιπόν για φιλανθρωπία συνοδεύεται και από μιά αδιόρατη απειλή για όποιον δεν θα συμμορφωθεί. Με την απειλή το άτομο ενημερώνεται για το μέγεθος της παρεκτροπής ενώ οι συνέπειες μάλλον μαντεύονται παρά προσδιορίζονται.

«Προτροπή προς ελεημοσύνην».

Εσείς όπου σκορπίζετε τα πλούτη 'ς τον αέρα,

Το χέρι σας το άσωτο και σφαλιστό απλώστε

Και δώστε και 'ς το άρρωστο και την πτωχή μητέρα

Ελεημοσύνη χριστιανοί, ελεημοσύνη δώστε!...

Όποιος τα πλούτη σπαταλά απ' τους πτωχούς τα κλέβει»...

(Ε. Παπαμιχαήλ, Σ. Δάλλα και Ι. Κολλάρου Ελληνικόν Αναγνωσματάριον τάξις Γ' 1919).

«Ο επαίτης

Γιά το Θεό... λίγο ψωμάκι

αδέλφια μου γιατί πεινώ!

φτωχό φωνάζει γεροντάκι

με δάκρυα στον ουρανό»...

Παιδιά, ο νόμος του ελέους

είν' άγιος και σεβαστός

τον άσπλαχνον με τους αθέους

θα κατατάξη ο Θεός.»

(Η. Τανταλίδης, στο Αναγνωσματάριο για την Β' του Γ. Μαχαίρα 1914).

Η ασπλαχνία καυτηριάζεται όχι τόσο από την ευρεία ομάδα των ομοθρήσκων όσο από τον ίδιο το Θεό. Η απόδοση αρνητικών προσωπικών χαρακτηρισμών και η εξομοίωση της ασπλαχνίας με κλοπή και δείγμα ασέβειας και απιστίας υπογραμμίζουν για άλλη μια φορά τον κεντρικό ρόλο που η φιλανθρωπία έχει στην χριστιανική θρησκεία.

Η παρότρυνση για φιλανθρωπική δραστηριότητα δεν αποκλείει αποκλειστικά και μόνον στην παροχή βοήθειας στους «δυστυχείς». Περιλαμβάνει παράλληλα, για τον φιλάνθρωπο, ένα μήνυμα, μία μελλοντική υπόσχεση: οι ελεούντες είναι εκείνοι που θα κληρονομήσουν την βασιλεία των ουρανών.¹⁴ Η ατομική φιλανθρωπική δράση ανοίγει έτσι το δρόμο για τη σωτηρία της ψυχής του ελεούντος, ύψιστη αμοιβή που επιθυμεί κάθε πιστός.

13. Τα ρητά αυτά συναντώνται στο τέλος κειμένων που αναφέρονται στην φιλανθρωπία παίζουν το ρόλο συμπεράσματος και λειτουργούν παραινετικά.

14. Βλ. σχετικά Νικ. Φλουδά, Ελεημοσύνη η Βασίλισσα των Αρετών», Αθήνα 1981.

«Ὅπως τοὺς πτωχοὺς ἐλεώμεν
Πτωχοὺς ἐλεεῖτε καὶ βοηθεῖτε
Ἡμᾶς συνεβούλευσε ὁ Χριστὸς
Αγάπη καὶ ἐλεος ἀπαιτεῖται
Δι' ἔργων δοξάζεται ὁ Θεός.
Τοῦ Θεοῦ Σωτῆρος ἀς μιμηθώμεν
Τὰ ἔργα καὶ ἀπασαν τὴν ζωὴν
Καὶ τότε ἐξ ὕψους θα προσδοκώμεν
Εὐδαίμονα βίον. Ἀμήν Ἀμήν». (Λ. Μελά, στο *Αναγνωσματάριον* Χ. Παπαμάρκου γιὰ τὴν Β' τάξη, 1901-1906).

Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη που δίδαξε ὁ Ἰησοῦς στοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ εὐσπλαχνία στοὺς συνανθρώπους μι-
κραίνουν τὴν ἀπόσταση μεταξύ Θεοῦ καὶ κοσμικοῦ, καὶ γίνον-
ται τὸ ὅπλο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς αἰώνιας ζωῆς.

Ἡ ιερότητα τῆς φιλανθρωπικῆς δράσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ προεξέ-
χουσα ἀτομικὴ τῆς διάστασης καταξιώνονται ἐπίσης καὶ με τὸν
ἰδιαίτερο δεσμό που κάθε «δυστυχής» συνάπτει με τὸ Θεό. Τὸ
μέγεθος τῆς θεϊκῆς ἀγάπης καὶ φροντίδας γι' αὐτοὺς φανερώ-
νεται με τὴν πλήρη ταύτιση τῆς θείας μορφῆς με τὸν κάθε ἀνα-
ξιοπαθούντα.

«Εἶν' ὁ Θεός
(...)

Εἰς τῆς πηγῆς τὸν στεναγμόν καὶ εἰς τὸ πλῆττον κύμα
Στον θάνατον καὶ σ' τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὄχι καὶ στο κρῖμα
Παντοῦ ἐνρίζεται, παντοῦ τὸ Ἅγιόν του ὅμμα
ἀλλ' εἰς-καρδίαν δυστυχούς πλειότερον ἀκόμα». (Γ. Κονισάρη, Γ. Καλαρά, *Αναγνωσματάριον* Δ' «Ἀνθοδέσμη» 1906-11).

Ἡ ἰδιομορφία τῆς σχέσης που ὀρίζεται λακωνικά ἀπὸ τὸ ρη-
τό «ο ἐλεὼν πτωχὸν δανεῖζει Θεῷ», ἐπιτρέπει μιὰ μορφή ἐπι-
κοινωνίας μεταξύ τοῦ ἐλεουμένου, καὶ παράλληλα διακρίνεται
γιὰ ἓνα σπάνιο γνώρισμα: τὴν ἀνισορροπία δυνάμεων. Ὁ φι-
λάνθρωπο θνητὸς υπερισχύει καὶ ἡ θεϊκὴ παρουσία προβάλλει
ὡς ὀφειλέτης. Ὁ θνητὸς «δανεῖζει» γεγονός που σημαίνει ὅτι
περιμένει κάποια μελλοντικὴ ἀνταμοιβή ἢ ἀνταπόδοση προκει-
μένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἰσορροπία τῆς σχέσης.¹⁵

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προεξέχουσα, ἀνάλογα με τὴν περίστα-
ση, διάσταση τῆς φιλανθρωπίας, τὸ συγκινησιακὸ στοιχεῖο
συμπληρώνει τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν προώθησή της.

«Τὸ ὀρφανὸ
Ἐνα παιδάκι ἐπροχθές σαν κρῖνο μαραμένο
εἰς ἓνα δρόμο σκοτεινὸ
ἐκύτταζε τὸν ουρανὸ
με μάτι δακρυσμένο. (...)

Ἀμίλητο καὶ σκυθρωπὸ τὸ δάκρυ του κρατοῦσε
κι ἄπλωνε χέρι μ' ἐντροπή
ὅμως δὲν ἤθελε νὰ πῇ
τὸ μαῦρο πὼς πεινοῦσε. (...)

Μητέρες! ὅπου ἔχετε παιδιά εὐτυχισμένα
καὶ καλωσύνη στὴν καρδιά
πεινοῦν πολλῶν πτωχῶν παιδιά
καὶ κρῶνουν τὰ καῦμένα».

(Αχ. Παράσχου, στο *Ελληνικὸ Ἀναγνωσματάριον* Χ. Παπα-
μάρκου 1901-1906, 1906-11, καὶ 1911-1916 Β').

Ἡ δυστυχία τοῦ ὀρφανοῦ, τοῦ ἐπαίτη, τοῦ γέροντα, ἡ ἀδυ-
ναμία τοὺς νὰ βελτιώσουν μόνοι τοὺς τὴ θέση τοὺς, καὶ ἡ ἀπό-
λυτη ἐξάρτησή τοὺς ἀπὸ τὰ φιλάνθρωπα καὶ γενναιοδωρὰ αἰ-
σθήματα τῶν συνανθρώπων τοὺς, προξενοῦν τὸν οἶκτο τῶν τε-

λευταίων. Ἡ συσχέτιση τῆς ἐλεημοσύνης με τὸν συναισθηματι-
κὸ κόσμον τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὴν παρουσιάζει νὰ ἐ-
ξαρτάται ἀπὸ καθαρὰ υποκειμενικά κριτήρια καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη
τὴν ἀνάγει ὀριστικά στο προσωπικὸ ἐπίπεδο. Στὴν ἐπόμενη ἐ-
νότητά, «Παῖδι καὶ Φιλανθρωπικὴ Δραστηριότητα», θα φανεῖ
καθαρὰ πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ κάλυψη τῆς φιλανθρωπικῆς
δραστηριότητος ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο συναισθημα καὶ πόσο κα-
θοριστικὸ ρόλο παίξει ὁ οἶκτος στὴν ἀπόφασή τοῦ ἀτόμου νὰ
δράσει καὶ νὰ δηλώσει ἐμπρακτὰ τὴν εὐαισθησία τοῦ, ἐλεών-
τας.

Παῖδι καὶ Φιλανθρωπικὴ Δραστηριότητα

Μέχρι τώρα ἡ φιλανθρωπία ἐξετάσθηκε ὡς καθήκον κάθε ἀ-
τόμου, ὡς πράξη μεμονωμένη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀν υποκινεῖ-
ται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ ἢ τὸ θρησκευτικὸ χρέος. Ἀν θεωρήσουμε
ὅτι ἀνήκει στὶς ἀξίες ἐκεῖνες που πρέπει νὰ μεταβιβασθοῦν
στὴν ἐπερχομένη γενιά τῶν πολιτῶν, τότε ὁ χώρος μελέτης ὀ-
ριοθετεῖται ἀπὸ:

I. Τοὺς μηχανισμοὺς που τίθενται σὲ λειτουργία με σκοπὸ
νὰ διαπαιδαγωγήσουν τὸν ἀναγνώστη ἐτοῖ ὥστε νὰ υιοθετήσῃ
τὴν ἀρμόζουσα στάση ἀπέναντι στοὺς «δυστυχεῖς» καὶ στὴ συ-
νέχεια νὰ ἐπιδεῖξει τὴν ἀναμενόμενη συμπεριφορὰ.

II. Τὸν χαρακτήρα τοῦ παιδικοῦ προτύπου με βάση τὸν ὁ-
ποῖο ἡ ἐμπρακτὴ συμμόρφωση στὴν ἀξία γίνεται ἐφικτή.

III. Τὶς τεχνικὲς στὶς ὁποῖες τὰ κείμενα καταφεύγουν προ-
κειμένου νὰ ἐξάρουν καὶ νὰ προβάλλουν τὴν ἰδιωτικὴ (ἀτομι-
κὴ) διάσταση τῆς φιλανθρωπίας καὶ μόνον. Μ' ἄλλα λόγια, τε-
χνικὲς που παρουσιάζουν τὴν φιλανθρωπία ὡς πράξη ἀτομικὴ
ἀλλὰ με σοβαρὲς κοινωνικὲς συνέπειες, με ἀποτέλεσμα οἱ προ-
σωπικὲς σχέσεις κυρίως μεταξύ τῶν υγιῶν καὶ μὴ μελῶν τῆς
κοινωνίας νὰ θεωροῦνται υπεύθυνες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ
προβλήματος τῶν ἀναξιοπαθόντων.

Για τὴν καλύτερη προσέγγιση τῶν ἀνωτέρω θεμάτων εἶναι
σκόπιμο νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸν ρόλο που τὸ παιδί υιοθετεῖ
ἀπέναντι στὴν φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα – πάντοτε μέσα
ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἀναγνωστικῶν –, ἀν δηλαδὴ τὸ παιδί ἐλεεῖ
ἢ ἀν τὸ ἴδιο ἐλεεῖται. Στὴν πρώτη περίπτωσι, μέσα ἀπὸ τὴν ἀ-
νάλογη διαδικασία διαπαιδαγωγῆς τὸ παιδί δίνει δείγματα
συμμόρφωσης προβαίνοντας στὴν πράξη τῆς ἐλεημοσύνης. Ἡ
εὐαισθησία ἀπέναντι στοὺς δυστυχεῖς, ἡ καλλιέργεια τοῦ συ-
ναισθήματος τοῦ οἴκτου καὶ, τέλος, ἡ αὐθόρμητη ἀνάληψη ευ-
θυνῶν καὶ πρωτοβουλιῶν αποτελοῦν ἐνδείξεις, ἐπιφανειακὲς
τουλάχιστον, γιὰ τὴν προώθηση ἐνός ἐνεργητικοῦ παιδικοῦ
προτύπου. Στὴ δευτέρη περίπτωσι, τὸ παιδί γίνεται ὁ ἀποδέ-
κτης τῆς ἐλεημοσύνης κάποιου φιλανθρώπου κατὰ προτίμησιν
πλούσιου. Ἐντάσσεται ἐτοῖ τὸ ἴδιο σὲ μιὰ κοινωνικὰ σαφὲς
διαχωρισμένη ομάδα που ἀπαιτεῖ ἐιδικὴ μεταχείρισι. Ὑπὸ τὴν
ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ σκηنيκοῦ τὸ παιδί μετατρέπεται σὲ στοι-
χεῖο παθητικὸ, ἐξαρτώμενο ἀπὸ τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα
τῶν συνανθρώπων τοῦ, ἀνίκανο καὶ ἀδύναμο νὰ ἀντιδράσῃ.

Τὸ Ἐλεήμον παιδί

Ἡ προτροπὴ γιὰ ἐλεημοσύνη ἀπευθυνόμενη στὸν νεαρὸ ἀνα-
γνώστη δύσκολα θα ἐξασφάλιζε τὴν συμμόρφωση ἀν ἐπαιρνε

15. «Ὁ Θεός εἶναι ὁ πλέον ἀξιόπιστος ὀφειλέτης, εἰς τὸν ὁποῖον ἡμπο-
ρεῖ κανεὶς νὰ ἐμπιστευθῇ ἀπολύτως. Ἀργὰ ἢ γρήγορα τὸ δάνειον
θα ἐξοφληθῇ καὶ με ὅλους τοὺς τόκους», γράφει ὁ Θ.Λ.Νικόπου-
λος στο «Ἡ Ἐλεημοσύνη κατὰ τὴν Παλαιάν καὶ Καινὴν Διαθήκην
καὶ ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἐξαγγελομένη». Ἀθήνα 1958,
σελ. 57.

τη μορφή ενός επί πλέον «πρέπει» με σκοπό να υπαγορεύσει την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά. Αν δεχθούμε ότι το θέμα της φιλανθρωπίας είναι από τη φύση του εξαιρετικά λεπτό και απαιτεί ως τέτοιο μεγαλύτερη επεξεργασία ώστε η αίσθηση του «υποχρεωτικού» να προβάλλει λιγότερο έντονη και απόλυτη, τότε τα αναγνωστικά παρουσιάζονται ιδιαίτερα ευαίσθητα σε αυτή την ιδιομορφία. Χωρίς λοιπόν να απαιτούν εξ' αρχής την αποδοχή της αξίας της φιλανθρωπίας, φροντίζουν να προσφέρουν την ιδεολογική και συναισθηματική υποδομή που την στηρίζει.

Αρχικά λοιπόν, ο νεαρός αναγνώστης έρχεται σε επαφή με την κοινωνική πραγματικότητα: οι επαίτες, τα ορφανά, οι ανήμποροι πολέμου, παρουσιάζονται σε όλη τους τη δυστυχία, όχι όμως ως ομάδες, ως κοινωνικά σύνολα, αλλά ως μεμονωμένα άτομα, γεγονός που ευνοεί την δυνατότητα προσωπικής επικοινωνίας ανάμεσα σε αυτούς και τους μελλοντικούς φιλανθρώπους. Η γνώση του κοινωνικού προβλήματος μέσω μεμονωμένων περιπτώσεων ενεργοποιεί τα συναισθήματα εκείνα που θα βοηθήσουν τη δράση και θα οδηγήσουν σε μερική έστω επίλυση του προβλήματος. Οι νεαροί αναγνώστες βρίσκονται σταδιακά αντιμέτωποι με τους δυστυχείς και την ελεημοσύνη, ενώ ανάλογη διαβάθμιση παρουσιάζει και η συναισθηματική φόρτιση που συνοδεύει την προσέγγιση. Έτσι, τα κείμενα, που αφορούν το στάδιο της «ορθής κοινωνικής συμπεριφοράς» απέναντι στους αναξιοπαθούντες, διακρίνονται για την συναισθηματική τους ουδετερότητα. Αντίθετα, όσα παρουσιάζουν την ελεημοσύνη σε συνάρτηση με την ευαισθητοποίηση ορισμένων συναισθημάτων, την θεωρούν δηλαδή εξαρτημένη από τα προσωπικά κριτήρια και κίνητρα, δίνουν στο συγκινησιακό στοιχείο πρωτεύοντα ρόλο.

Τα επόμενα κείμενα είναι ενδεικτικά της προαπάθειας που καταβάλλεται για να τονισθεί η αρμόζουσα συμπεριφορά απέναντι στους αναξιοπαθούντες. Η κριτική τους παρουσίαση δεν αφορά όπως είναι φυσικό την απαίτηση να υιοθετήσουν οι νεαροί αναγνώστες μία «γλυκιά στάση» απέναντι στις κοινωνικά στερημένες ομάδες είτε έρχονται σε ουσιαστική επαφή μαζί τους είτε απλώς τις συναντούν. Εντοπίζεται στις συνέπειες που επιφέρει η έμφαση στην καλή συμπεριφορά για την επίλυση και αντιμετώπιση του προβλήματος των αναξιοπαθούντων. Η αναφορά λοιπόν στο θέμα της κοινωνικής παιδείας που η νέα γενιά οφείλει να έχει, πιστεύω ότι επιτρέπει την σταδιακή προσέγγιση της φιλανθρωπικής δραστηριότητας.

1. «Πώς βοηθούνι πέντε μικρά παιδιά δυστυχή γέροντα.

Ο γέρον Ματθαίος επανήρχετο εκ της πόλεως εις τον μύλον του σύρων εν χειραμάξιον. Η οδός ήτο ανωφερής, το δε αμάξιον φορτωμένον με μεγάλους σάκκους αίτου και κριθής. Ο δυστυχής γέρον υπέφερε πολύ. Άφθονος ιδρώς έρρεεν από του μετώπου αυτού και της λευκής κόμης του. Την στιγμήν εκείνην πέντε παιδιά επέστρεφον εκ του σχολείου εις την οικία των. Είδον τον γέροντα μυλωθρόν και έτρεξαν να τον βοηθήσωσιν... Ήτο μία χαρά να βλέπη τις τα μικρά εκείνα παιδιά μετά πόσης προθυμίας εβοήθουν τον πτωχόν γέροντα». (Γ. Κόνιαρη, Γ. Καλαρά, «Παιδικός Κήπος», Β' τάξη, 1906-11 και 1911-1916).

II. «Πώς φέρονται μερικά παιδιά προς έναν χωλόν

Ενώ τα παιδιά χωρίου τινός έπαιζον εις τον δρόμον, διήλθε δι' αυτού εις χωλός, όστις είχε ξύλινον τον ένα πόδα. Έν εκ των παιδιών, αφήσας το παιγνίδιον, ήρχισε να βαδίξη όπισθεν

του χωλού και μιμήται εμπαικτικώς το βάδισμα αυτού. Τα άλλα παιδιά ήρχισαν να γελώσιν. Εις χωρικός διήρχετο κατά την στιγμήν εκείνη εκ του αυτού δρόμου, είδε το παιδίον το οποίον περιέπαιζε τον δυστυχή χωλόν, και παρατήρησε και τους γέλωτας των άλλων(...) Αλλά προ δώδεκα ετών ήτο στρατιώτης εις τα σύνορα και ότε έγινε πόλεμος, μία σφαίρα του εχθρού έθραυσε τον πόδα του. Έπειτα τον απέκοψεν ο ιατρός και δια τούτο είναι χωλός. Είναι εντροπή και αμαρτία να περιγελάτε τον ανδρείον αυτόν άνθρωπον δια τούτο». Τα παιδιά συνεκινήθησαν εκ των λόγων του χωρικού και μετενόησαν διά την κακήν των πράξιν. Περισσότερον δε από όλα ελυπήθη το παιδίον, το οποίον είχε περιγελάσει τον χωλόν. Το παιδίον αυτό δεν ηθέλησε πλέον να περιγελάση κανένα». (Α. Κουρτίδου, Ε. Παπαμιχαήλ, Χ. Παπαμάρκου, Ελληνικόν Αναγνωσματάριον Β', 1910-1914).

III. «Το ορφανό από μητέρα

Εις το σχολείον ήκουσα κατά τύχην μίαν συνομολίαν μεταξύ μιάς αδελφής και ενός αδελφού. Το μικρόν τούτο παιδίον παρεπονείτο διά τας ύβρεις, τας οποίας ο μικρός Ιωάννης αδίκως το έδιδε. Το πρόσωπόν του ήτο κόκκινον από τον θυμόν. Η Ελένη ήκουσεν επί τινας στιγμάς τα κατά του Ιωάννου παράπονα του αδελφού της, αλλ' έπειτα στρέψασα τα το πρόσωπον, είπε: «Δεν θέλω να ακούσω ουδέ μίαν λέξιν περισσότερον» ο Ιωάννης δεν έχει μητέρα». Ο αδελφός εσιώπησε, διότι η επίπληξις αύτη τω έκαμεν εντύπωσιν και ενώ απεμακρύνετο, εμόρμυρισε: «Και εγώ καθόλου δεν το εσυλλογίσθηκα αυτό». Ενεθυμήθη την μητέρα του και παρέβαλε την μοναξίαν του Ιωάννου με την ιδιικήν του ευτυχίαν. «Το καυμένο δεν έχει μητέρα! είπε. Ας ομιλώμεν λοιπόν με γλυκύτητα προς το ορφανόν, διότι, όταν πένα κυριεύει αυτό, και σκληραί λέξεις το προσβάλουσι, δεν έχει μητέρα, προς την οποίαν να είπη τα παράπονά του ». (Χ. Παπαμάρκου, 1901-6 τάξη Β').¹⁶

Οικοδομούνται μ' αυτόν τον τρόπο οι βάσεις για έναν οδηγό καλής συμπεριφοράς απέναντι στους αναξιοπαθούντες, ενώ ταυτόχρονα προτείνεται και μία ερμηνεία-δικαιολογία για την υποστήριξή τους. Ο νεαρός αναγνώστης καλείται να ασπασθεί τόσο το προτεινόμενο σχήμα όσο και την λογική του εξήγησης. Το παιδί μαθαίνει ποιές είναι οι κοινωνικές ομάδες προς τις οποίες οφείλει να δείχνει ιδιαίτερη συμπεριφορά (ανήμποροι γέρονι, ορφανά, ανήμποροι πολέμου) και να παρεμβαίνει υπέρ αυτών. ανώδυνα όμως, χωρίς η παρέμβαση αυτή να ταυτίζεται με ελεημοσύνη, αλλά απλά να υπογραμμίζει την παιδεία του ατόμου. Έτσι, η έγκαιρη εντόπιση της ταλαιπωρίας του γέροντα

16. Η συμπάθεια και η εκδήλωση αγάπης σ' ένα ορφανό κοριτσάκι χαρακτηρίζει και το κείμενο «Πως η μικρά Ελένη κάμνει αδελφήν της εν ορφανόν κοράσιον » στο Αναγνωστικό Βιβλίο για την Β' τάξη 1906-11 και 1911-16 των Γ.Κονιδάρη και Γ.Καλαρά.

16α. «Η επαιτεία επιτρέπεται σ' όλο το βασίλειο της Ελλάδος», γράφει ο Αμπού. «Οι ζητιάνοι τριγυρίζουν τους δρόμους της Αθήνας. Άλλοι απευθύνονται στους διαβάτες μέσα στους δρόμους ή στους περιπάτους, άλλοι πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι. Αν βρούν ανοιχτή την πρώτη πόρτα μπαίνουν στην αυλή και φωνάζουν με μία παραπονιάρικη φωνή. Αν κανένας δεν τους απαντά, μπαίνουν μέσα στός διαδρόμους. Αν δεν συναντήσουν εκεί ούτε τους νοικοκύρηδες ούτε άλλους, μπαίνουν στο πρώτο δωμάτιο που θα βρούν. Αν το δωμάτιο είναι έρημο, κάνουν οι ίδιοι μία ελεημοσύνη στον εαυτό τους», Ε. Αμπού, Η Ελλάδα του Οθωνα, εκδ. Τολίδης, σελ.258.

και η άμεση ελάφρυνσή του δεν συμβολίζει μόνον την επιτυχία της διαπαιδαγώγησης σ' αυτόν το τομέα αλλά διδάσκει στο νεαρό άτομο την υιοθέτηση ενός ορισμένου τύπου συμπεριφοράς απέναντι στους ηλίκιωμένους.

Αντίστοιχα το διδάσκει ότι δεν πρέπει να κοροϊδεύει τον χωλό (που εκπροσωπεί όλους όσους έχουν μία σωματική αναπηρία ή ατέλεια) γιατί πολέμησε γενναία για την πατρίδα. Η γενναιότητα και η φιλοπατρία αιτιολογούν την σωματική αναπηρία, αλλά και την προτεινόμενη συμπεριφορά, και αποκτούν πρωτεύουσα σημασία, παραμερίζοντας αυτό καθαυτό το γεγονός της αναπηρίας. Τέλος, το παιδί οφείλει να δείχνει συμπάθεια και να φέρεται με γλυκύτητα στους ορφανούς συνομηλίκους του, γιατί οι τελευταίοι, στερούμενοι την μητρική παρουσία, δεν έχουν κανένα να τους παρηγορήσει. Και πάλι εδώ η έλλειψη μητρικής στοργής γίνεται το κυρίαρχο στοιχείο που ρυθμίζει όπως είναι φυσικό την συμπεριφορά.

Μ' αυτή την διεργασία ορθώνεται ένα προστατευτικό τείχος γύρω από τους δυστυχείς και διασφαλίζεται η αξιοπρέπειά τους από αρνητικές κρίσεις και αντιδράσεις. Το κοινωνικό σύνολο «εκπαιδεύεται» στην υιοθέτηση ειδικής μεταχείρισης προς το ορφανό, τον ελαίτη κλπ. έτσι ώστε να μην επιδεινώνει την ήδη δύσκολη θέση τους. Το ιδιόμορφο status αυτών των ομάδων είναι εκείνο που υπαγορεύει μία σαφώς προσδιορισμένη συμπεριφορά στα μέλη του υπόλοιπου κοινωνικού συνόλου. Η έμφαση στην υιοθέτηση «καλών τρόπων» ανάγει το πρόβλημα των αναξιοπαθούντων στο προσωπικό επίπεδο, γεγονός που έμμεσα ορίζει και τον χώρο που θεωρείται ικανός να το επιλύσει, ενώ παραποιών τις ανάγκες και το είδος της ενδεδειγμένης αντιμετώπισης των δυστυχισμένων.

Οι παράγοντες που διαφοροποιούν τους αναξιοπαθούντες από τα «υγιή» μέλη της κοινωνίας συνοψίζονται στην οικονομική εξαθλίωση και εξάρτηση, τα συναισθήματα που διεγείρουν και την συγκεκριμένη συμπεριφορά που υπαγορεύουν. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο κάθε δυστυχισμένος απευθύνεται με θαυμαστή ακρίβεια και σαφήνεια σε μία μονάδα του κοινωνικού συνόλου. Δεν απαιτεί ούτε υπαγορεύει συλλογική, πόσο μάλλον κρατική, παρέμβαση, αλλά αποκλειστικά και μόνον ατομική. Συνεπώς, η φιλανθρωπική δραστηριότητα, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, είναι αποτέλεσμα της ατομικής ευαισθησίας, ευσπλαχνίας και «καλής συμπεριφοράς» που έρχονται στην επιφάνεια με την ευκαιρία μιάς στιγμιαίας προσωπικής επαφής (επικοινωνίας) ανάμεσα στον φιλάνθρωπο και τον ελεούμενο. Η πράξη της ελεημοσύνης δεν είναι παρά η διέξοδος της συναισθηματικής φόρτισης.

Η παρουσία της παιδικής ελεημοσύνης, συγκεκριμένα, από τα κείμενα των αναγνωστικών, γίνεται ανεξάρτητα από την παρουσία ενηλίκων. Ο παράγοντας έτσι που πιθανόν με την παρουσία του και μόνον θα παρότρυνε, ακόμη και με λανθάνοντα τρόπο, το παιδί στη συμμόρφωση, εκλείπει. Μ' αυτό τον τρόπο τονίζεται αφενός ότι η απόφαση ή και το δίλημμα που προσωρινά προβληματίζει το παιδί επαφίονται αποκλειστικά και μόνον στην κρίση, την ευαισθησία και την παιδεία του νεαρού ατόμου, και αφετέρου σκιαγραφείται μία παιδική μορφή που εγγυάται την συνέχιση της φιλανθρωπικής δραστηριότητας από τους μελλοντικούς πολίτες με την πλήρη αποδοχή της ως καθήκοντος του κάθε πολίτη ξεχωριστά προς το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

I. «Τι πρέπει να κάμωμεν εις τους ελαίτας».

Η μικρά Ασπασία είχε μίαν δεκάραν, την οποίαν έδωκεν εις αυτήν ο ανάδοχός της. Με την δεκάραν αυτήν επήγαινε εις τον έμπορον διά να αγοράση στολίσματα διά την κούκλα της. Εις τον δρόμον όμως συνήντησεν ένα τυφλό γέροντα, τον οποίον ωδήγει από την χείρα έν μικρό κοράσιον. Ο τυφλός ήπλωνε την χείρα του και εξήτει από τους διαβάτας ελεημοσύνην. Η Ασπασία ελυπήθη τότε τον τυφλό και έδωκεν εις αυτόν την δεκάραν της. Έπειτα δε επέστρεψεν εις την οικίαν της γεμάτη από χαράν, διότι ηδυνήθη να κάμη εν μικρό καλόν εις τον τυφλόν. Εκεί έλαβεν την κούκλα της, εστόλισεν αυτήν με τα παλαιοι στολίδια και έπαυξεν». (Γ. Μακρυναίου 1915 τάξη Α').

Το κείμενο είναι αντιπροσωπευτικό σε πληρότητα γιατί καλύπτει με σαφήνεια και λιτότητα, όλο το φάσμα των καταστάσεων και των συναισθημάτων που θεωρούνται αλληλένδετα με την ελεημοσύνη. Αρχικά, παρέχεται η δυνατότητα στην ηρωίδα να ικανοποιήσει μία επιθυμία της, δυνατότητα που τίθεται υπό αμφισβήτηση με την συνάντηση του τυφλού ζητιάνου. Η σύντομη μα θλιβερή περιγραφή του τελευταίου διεγείρει τον οίκτο, συναισθημα αποφασιστικό για την πραγματοποίηση της ελεημοσύνης, και οδηγεί στην προσφορά του μέσου που θα καθιστούσε δυνατή την επιθυμία της μικρής προς τον ελαίτη. Προβάλλει με αυτόν τον τρόπο το στοιχείο της στέρησης που στη συνέχεια αντισταθμίζεται με την ηθική ανταμοιβή, την χαρά της ελεήμονος για την βοήθεια που προσέφερε.

II. «Πως ο Γεώργιος ελεεί δυστυχή ελαίτην».

Ο μικρός Γεώργιος ήτο υιός πλουσίων και αγαθών γονέων. Ήτο δε και αυτός πολύ καλόν παιδίον και ηγάπα τους πτωχούς. Μίαν ημέραν πτωχός τις γέρων ήλθεν εις την θύραν της οικίας του Γεωργίου και εξήτει ελεημοσύνην. Το καλόν παιδίον καθώς είδε τον δυστυχή ελαίτην τρέχει και λέγει εις την μητέρα του «μήτερ μου, εις την θύρα ήσταιται εις γέρων πτωχός και ζητεί ελεημοσύνην. Τα φορέματά του είναι εσχισμένα. Δεν έχετε κανέν υποκάμισον να δώσωμεν εις αυτόν;» «Αμέσως τέκνον μου» επεκρίθη η αγαθή μήτηρ. Καί ευθύς έδωκεν εις τον μικρόν υιόν της εν υποκάμισον του συζύγου της. Ο Γεώργιος έλαβε το υποκάμισον και το προσέφερεν εις τον δυστυχή γέροντα». (Γ. Κονιδάρη, Γ. Καλαρά, Αναγνωσματάριον Β' «Παιδικός Κήπος», 1906-11).

III. «Φιλάνθρωπα αισθήματα».

Ο Σωτήρης ήτο παιδίον καλής ψυχής. Η μεγίστη ευχαρίστησίς του ήτο να προξενή χαράν εις τους άλλους, και διά τούτο ευχαρίστως παρεχώρει εις αυτούς παν ό.τι είχε αγαπητόν. προ πάντων δε έκαμε τούτο εις τα αδέρφια του. Εάν τις του διηγείτο δυστυχήματα ανθρώπου τινός, ησθάνετο μεγάλην συμπάθειαν· πολλάκις έτρεχον δάκρυα από τους οφθαλμούς του, ότε ο πατήρ του διηγείτο τας δυστυχίας τινός. Μία ημέραν τω έλεγεν ο πατήρ περί ενός υποδηματοποιού τον οποίον ο Σωτήριος εγνώριζεν πολύ καλώς, ότι τώρα ευρίσκεται αυτός και η σύζυγός του εις λυπηράν και ελεεινήν κατάστασιν. Τούς δυστυχείς ανθρώπους ανθρώπους «είπε» λυπούμαι πολύ διότι απατηθέντες υπό κακών τινών ανθρώπων είχαν εμπιστευθή εις αυτούς όλα των τα χρήματα, τα οποία δεν τοις τα έδωσαν ολίσω(…) Ο Σωτήριος είπε «Μου δίδεις την άδειαν, πάτερ, να δώσω εις τον Μιχαήλ (τοιουτοτρόπως ωνομάζετο ο υποδηματοποιός) εκείνο το χρυσόν νόμισμα, το οποίον μου έχαρισεν ο ανάδοχός μου; «Ο πατήρ κατ' αρχάς δεν ήθελε να συγκατα-

νεύση, διότι προέβλεπε ότι ο Μιχαήλ και ταύτα τα ολίγα χρήματα δεν θα έδιδε ποτέ πίσω. Αλλά ο Σωτήριος δεν έπαυσε να παρακαλή, έως ου ο πατήρ έδωκε την άδειαν. Ουδέποτε άλλοτε ησθάνθη ο καλός μας και φιλόανθρωπος Σωτήριος τόσην ευχαρίστησιν, όσην εις την περίστασιν ταύτην, όποτε έμελλε να δώση το χρυσούν νόμισμα του εις τον δυστυχή εκείνον άνθρωπον...». (Χ. Παπαμάρκου, 1901- Β' τάξις).

Οι τίτλοι των κειμένων που μεταφέρονται εδώ «Τι πρέπει να κάμνωμεν εις τους ελπίτας» (I), «Πως ο Γεώργιος ελεεί δυστυχή ελπίτην» (II) και «Φιλάνθρωπα αισθήματα » (III), προσδιορίζουν μία κοινωνικά αποδεκτή μορφή δράσης απέναντι στους «έχοντας χρείαν βοήθειας» υποδεικνύοντας τον κατάλληλο τρόπο συμπεριφοράς προς αυτούς, ενώ παράλληλα, παραθέτουν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα που οφείλουν να διακρίνουν τον μελλοντικό πολίτη σε ό,τι αφορά την φιλανθρωπία. Τα κείμενα, με αυτό το σκεπτικό, δεν διατάζουν να «αγκαλιάσουν» και να εκφράσουν ανεπιφύλακτα την αποδοχή της παιδικής φιλανθρωπικής δραστηριότητας, εξαιρώντας και τα ατομικά γνωρίσματα του μικρού ήρωα: έτσι «ο Γεώργιος, υιός πλουσιών και αγαθών γονέων, ήτο και αυτός πολύ καλόν παιδίον και ηγάπα τους πτωχούς» και «ο Σωτήριος, παιδίον καλής ψυχής, ευχαρίστως παρεχώρει εις τους άλλους παν ό,τι είχε αγαπητόν», ενώ η φράση «ο καλός μας και φιλόανθρωπος Σωτήριος» δηλώνει όχι μόνον την απόλυτη επικρότηση της πράξης του, αλλά και την αποδοχή του απο το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Η παρουσίαση του ελεήμονος παιδιού, τονίζει την επιτυχία της διαπαιδαγώγησης σ' αυτόν τον τομέα. Το μεμονωμένο παιδί, εκπρόσωπος της μελλοντικής γενιάς δηλώνει την αποδοχή της αξίας τόσο πειστικά, πού η καθοδηγητική παρουσία ενηλικών να είναι άσκοπη. Ο τελευταίος, βέβαιος για την ηθική επιλογή που το παιδί θα κάνει όταν βρεθεί αντιμέτωπο με το δίλημμα, απέχει και αφήνει τον ανήλικο να επαληθεύσει την πρόβλεψή του. Η φιλανθρωπία ανήκει έτσι στους τόμεις εκείνους που δεν καταλογίζουν στο παιδί «ηθική απειρία» η «απειρία ηθικών επιλογών» και το αφήνουν να «παιίζει» τον ενήλικο: προβληματίζεται και ενεργεί, σίγουρο για τις αποφάσεις του, βέβαιο ότι έπραξε «σωστά». Με την προώθηση ενός τέτοιου παιδικού προτύπου καταξιώνεται η ατομική πρωτοβουλία σε ό,τι αφορά τη φιλανθρωπική δραστηριότητα και δικαιολογείται η διακριτική αποχή του κράτους από ανάλογες ενέργειες.

Με βάση τα προηγούμενα κείμενα η ρεαλιστική απεικόνιση της παιδικής μορφής σε σχέση με την φιλανθρωπική δραστηριότητα γεννά εύλογα ερωτήματα. Πόσα παιδιά θα θυσίαζαν το καινούριο φόρεμα της κούκλας τους προκειμένου να ελεήσουν ένα πτωχό; Και πόσα ύστερα από την εμπειρία της στέρησης θα ένιωθαν πανευτυχή, αρκούμενα στα παλιά τους παιχνίδια; Αντίστοιχα, πόσα είναι τα παιδιά που πρόθυμα παραχωρούν τα δικά τους πράγματα σε τρίτους, και, αν αυτό συμβαίνει, γίνεται τόσο αυθόρμητα; Μόνο στο κείμενο «Πώς ο Γεώργιος ελεεί δυστυχή ελπίτην» ο μικρός μπορεί να συγκριθεί με ένα «πραγματικό» παιδί που, και μιν έχει διαπαιδαγωγηθεί έτσι ώστε να γνωρίζει τι αναμένεται απο αυτό τη δεδομένη στιγμή, αλλά δεν καταφεύγει σε ακρότητες ούτε υπερβολική ευαισθησία για να διατυμπανίζει την «ορθή» του διαπαιδαγώγηση. Η αίσθηση της στέρησης, κοινή στα κείμενα που α-

ναφέρονται στην ελεημοσύνη, επιτείνει την υπερβολή στον παιδικό χαρακτήρα.¹⁷

Το παιδί «θυσιάζει» κάτι δικό του (νόμισμα, δεκάρα) για να προσφέρει ανακούφιση σε κάποιον τρίτο με τον οποίο κανένας δεσμός δεν το δένει.¹⁸ Οι μικροί φιλόανθρωποι αξιολογούν την σπουδαιότητα των αναγκών που έχουν την δυνατότητα να καλύψουν –ανάγκες προσωπικές κάποιου ξένου– η διαδικασία καταλήγει σε άρνηση των ατομικών επιθυμιών, άρνηση που μεταφράζεται σε ελεημοσύνη. Η κινητήριος δύναμη μιας τέτοιας απόφασης είναι ο οίκτος. Αυτός αιτιολογεί την άρνηση της προσωπικής ευχαρίστησης και ωθεί το νεαρό άτομο, μέσα από τη λύπη που αισθάνεται για τους «δυστυχείς» να προσφέρει ανακούφιση. Συνέπεια της συμμόρφωσης με τον ηθικό κώδικα είναι η εσωτερική χαρά που πλημμυρίζει τον ελεήμονα, χαρά που εξισορροπεί και αντισταθμίζει την αίσθηση της θυσίας και της στέρησης. «Έπειτα δε επέστρεψεν εις την οικίαν της γεμάτη από χαράν, διότι ηδυνήθη να κάμη εν μικρόν καλόν εις τον τυφλόν», «ουδέποτε άλλοτε ησθάνθη ο καλός μας και φιλόανθρωπος Σωτήριος τόσην ευχαρίστησιν, όσην εις την περίστασιν ταύτην, όποτε έμελλε να δώση το χρυσούν νόμισμά του εις τον δυστυχή εκείνον άνθρωπον». Για να προβληθεί το παιδί «σωστά» διαπαιδαγωγημένο, η αξιοπρέπεια μιας ολόκληρης κοινωνικής μερίδας παρουσιάζεται φανερά υποδιδασμένη, όχι μόνον από την περιγραφή των ατομικών χαρακτηριστικών τους (έναν τυφλόν γέροντα, τον οποίον ωδήγει από την χείρα εν μικρόν κοράσιον», «τον δυστυχή ελπίτην», «εις γέρον πτωχός (...) τα φορέματά του είναι εσχισμένα», «ήλθε εις την θύραν και εξήτη ελεημοσύνη»), αλλά και από την απόλυτη εξάρτησή της από την ευαισθησία και γενναιοδωρία των μεμονωμένων συνανθρώπων της. Η κοινωνία κατ' αυτό τον τρόπο χωρίζεται σε πλούσιους και φτωχούς, σε όσους έχουν και σε όσους δεν έχουν, σε δύο σαφώς διαφοροποιημένες ομάδες που ο μόνος συνδετικός κρίκος μεταξύ τους είναι η ελεημοσύνη. Η σχέση αυτή φαίνεται φυσική, αποδεκτή και καθιερωμένη, έτσι ώστε η αναπαραγωγή της να κρίνεται απαραίτητη και αναγκαία για την «προστασία» των δυστυχισμένων.

Το παιδί αποδέκτης της ελεημοσύνης.

Μέσα από αυτή τη σχέση του παιδιού με την φιλανθρωπική δραστηριότητα τονίζεται για άλλη μιά φορά η εξάρτηση του φτωχού από τα αισθήματα και την γενναιοδωρία των συνανθρώπων του και ορίζεται, η αποδεκτή «στάση» του ελεουμένου απέναντι στον ευεργέτη του με κύριο σημείο αναφοράς το αίτησή της ευγνωμοσύνης.

Παράλληλα από την παρουσίαση του παιδιού ως αποδέκτη της ελεημοσύνης γίνεται σαφές ότι μόνον όποιο παιδί εκτελεί το καθήκον και τις υποχρεώσεις του και αποδέχεται τις ευρύτερα αποδεκτές ηθικές αξίες διακαιούται να γευθεί την υλική αμοι-

17. Το στοιχείο της στέρησης, απαραίτητο στην ελεημοσύνη, αγγίζει ένα ακραίο σημείο στο κείμενο «Η ελεημοσύνη της τυφλής», όπου ελπίτης ελεεί άλλον ελπίτη, στο Αναγνωστικό Βιβλίο για την Γ' τάξη 1906, του Σκορδέλη.

18. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν συναφή κείμενα όπως «Πως η Μαρία έκαμεν ελεημοσύνην εις πτωχόν χήρα», στο Αναγνωστικό Βιβλίο για την Γ' τάξη», του Μακρυναίου 1915, και «Η μικρή ευεργέτρια», στο «Ελληνικό Αναγνωσμάτιο για τη Β' τάξη», του Μ.Κ.Σακελλαρόπουλου.

βή. κάποιου φιλανθρώπου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η γενναιοδωρη προσφορά του φιλάνθρωπου έρχεται να ανταμείψει το μόνο «καλό» παιδί.

«Τι κάμνει ο Παύλος διά την μητέρα του

Έν πτωχόν και ορφανόν παιδίον, ο Παύλος, ήτο υπηρέτης εις έν κατάστημα. Ο κύριός του, όστις ονομάζετο Μάρκος ηγάπα τον Παύλον και τον έστελλε εις το εσπερινόν σχολείον, διά να μανθάνη γράμματα. Ο Παύλος ήτο φρόνιμος επιμελής και πρόθυμος εις τας εργασίας. Ότε πλησίασε το Πάσχα, ο κ. Μάρκος είπεν εις το παιδίον: «Σήμερον θα έλθης να σοί αγοράσω μίαν νέαν ενδυμασίαν διά το Πάσχα» -«Ευχαριστώ κύριε» είπεν ο Παύλος. Αλλ' έμεινε συλλογισμένος, ως να ήθελε να είπη τι και δεν είχε το θάρρος. Τι συλλογίζεσαι, Παύλε; τον ηρώτησε τότε ο κύριος Μάρκος. «Ω κύριε, είπε το παιδίον. «Πατέρα δεν έχω και η χήρα μητέρα μου με τα ορφανά αδέλφια μου πως θα περάσουν εις το χωρίον μας το Πάσχα! Στείλατε εις την μητέρα μου τα χρήματα με τα οποία θα αγοράσετε ενδύματα δι' εμέ». «Δεν βλέπτε, αν είναι παλαιά τα φορέματά μου, εγώ θα τα διατηρώ καθαρά». Δάκρυα εφάνησαν εις τους οφθαλμούς του παιδιού. «Παύλε» είπε με συγκίνηση ο κύριος Μάρκος, «είσαι καλόν παιδίον. Από σήμερον θα σοί δίδω μισθόν δέκα δραχμάς τον μήνα. Να έλθης να σοι αγοράσω την νέαν ενδυμασίαν, θα στείλω εις την μητέρα σου τρία-κοντα δραχμάς, διά να αγοράση ό,τι χρειάζεται διά το Πάσχα. Έπειτα από ολίγους μήνας τη στέλλεις και συ από τους μισθούς σου». Ο μικρός Παύλος ήρπασε την χείρα του ευεργέτου του και την εφίλησε με ευγνωμοσύνη» (Α. Κουρτίδου, Ε. Παπαμιχαήλ, Χ. Παπαμάρκου, Ελληνικόν Αναγνωσμάτιον, Β' 1910-1914).

Το παιδί αποδεικνύει έμπρακτα την αγάπη του προς την οικογένειά του και την υπευθυνότητα με την οποία εκτελεί τον ρόλο που έχει αναλάβει με αποτέλεσμα να γίνεται δέκτης των φιλανθρώπων αισθημάτων των εργοδότη του.¹⁹ Η τέλεια, θα μπορούσε να πει κανείς, στάση του παιδιού (ο Παύλος είναι φρόνιμος, επιμελής, πρόθυμος, εργατικός και καθαρός, αγαπά και φροντίζει τη μητέρα και τα αδέρφια του) γίνεται αντιληπτή από τον μοναδικό υπεύθυνο να δράσει ενήλικο και οδηγεί στην υλική ανταμοιβή τόσο του μικρού όσο και της οικογένειάς του. Η ένταξη του Παύλου στην κατηγορία του «καλού παιδιού» με βάση τα θετικά γνωρίσματα του χαρακτήρα του, όπως η καθαριότητα, εργατικότητα, υπακοή, τιμότητα, συνοδεύεται με μαθηματική ακρίβεια από την άμεση ανταμοιβή του. Ο καλός και φιλεύσπλαχνος κύριος αναλαμβάνει να υλοποιήσει την αμοιβή. Μ' αυτή τη συσχέτιση όχι μόνον η συμμόρφωση του παιδιού σε κάποιον ηθικό κανόνα ηρωποιείται και παύει να θεωρείται φυσική εκπλήρωση η απλή πεποίθηση, αλλά και αυτή η εκτέλεση του καθήκοντος, αυτή καθευατή, γίνεται με την προσμονή της αμοιβής.

Η όλη διαδικασία δεν είναι παρά μία τραυματική εμπειρία για την αξιοπρέπεια και την υπερηφάνεια του παιδιού, και αποτελεί ένα από τα χειρότερα δείγματα διαπαιδαγώγησης που προωθούν τα αναγνωστικά. Στο επόμενο κείμενο αυτά τα σημεία γίνονται ακόμη πιο έντονα. Τα παιδιά με εντολή του δασκάλου στέκονται παραταγμένα, ώστε ο πλούσιος να διαλέξει εκείνα που θα κρίνει κατάλληλα για την ευεργεσία.

«Πως ανταμείβονται τρία καθαρά παιδιά.

Εις εύσπλαχνος πλούσιος ηυχαιριστείτο μεγάλως να ευεργε-

τή τους πτωχούς και δυστυχείς. Ημέραν τινά εσκέφθη να εκλέξη και τρία πτωχά παιδιά, να προστατεύση αυτά και να φροντίση περί της ανατροφής και της προόδου αυτών. Μετέβη λοιπόν εις ένα δημοτικόν σχολείον και εξέφρασε την επιθυμίαν αυτού εις τον διδάσκαλον. Ο διδάσκαλος είπεν εις τούς μαθητάς να διέλθωσι πάντες εν τάξει ενώπιον του ξένου. Ούτος, αφού παρετήρησε μετά προσοχής τα παιδιά, εξέλεξε τρία. «Εξέλεξα ταύτα» είπεν εις τον διδάσκαλον, «διότι είναι καθαρώτερα των άλλων και εις το σώμα αλλά και εις τα ενδύματα νομίζω δε, ότι και κατά τα άλλα θα είναι καλά παιδιά». «Πραγματικώς, και τα τρία ταύτα πτωχά παιδιά είναι τα επιμελέστερα και φρονιμώτερα του σχολείου». «Θα είναι εξάπαντος και υγιή, αφού είναι καθαρά, διότι η καθαριότης ωφελεί πολύ εις την υγείαν»... Τα τρία καθαρά παιδιά διά της προστασίας του φιλάνθρωπου πλουσίου ητυχήσαν, μετ' αυτών δε ητυχήσαν και αι τρεις πτωχαί οικογένειαι αυτών». (Α. Κουρτίδου, Ε. Παπαμιχαήλ, Χ. Παπαμάρκου, Ελληνικόν Αναγνωσμάτιον Β' 1910-1914).

Η φιλανθρωπία του εύσπλαχνου πλούσιου, παρουσιάζεται σε άμεση συνάρτηση με την συμμόρφωση των παιδιών στην αξία της καθαριότητας, έτσι ώστε να υπαγορεύεται από αυτήν, να κατευθύνεται, η ακόμη και να αναμένεται από τη στιγμή που δημιουργείται έντονα η εντύπωση ότι κάθε συμμόρφωση με το «καλό» συνοδεύεται απαραίτητα από την αμοιβή. Πριν ωστόσο τα παιδιά φθάσουν στο αίσιο τέλος, βρίσκονται αντιμέτωπα με μία εξευτελιστική διαδικασία: προτείνουν τα καθαρά τους φορέματα για να δελεάσουν ή και να απαιτήσουν ανταμοιβή.

Η σχέση υπακοής και ανταμοιβής δεν αφορά μόνον την σφαίρα της ελεημοσύνης, αλλά αντανakλά το γενικότερο πνεύμα των αναγνωστικών, σύμφωνα με το οποίο ο παράγοντας της αμοιβής τονίζεται τόσο όσο να υποκινήσει την αναμενόμενη πράξη ή συμπεριφορά. Αντίστοιχα, η έμφαση στην τιμωρία και την απειλή ανακόπτουν τη διάθεση για παρεκτροπή. Τίτλοι κειμένων όπως «Πώς μία κυρία αμείβει μίαν τιμίαν κόρη», «Πώς ετιμωρήθη ο μικρός Πετρος διά την ανυπακοήν του», «Τι έπαθεν εις γαλακτοπώλην διά την ακαθαρσίαν του», κλπ., απεικονίζουν την τάση των αναγνωστικών να συνδέουν άρρηκτα την καλή πράξη με την αμοιβή και την κακή με την τιμωρία, έτσι ώστε να μη νοείται συμμόρφωση χωρίς ανταμοιβή και απείθεια χωρίς κυρώσεις. Το παιδί, λοιπόν είτε από τον φόβο της τιμωρίας είτε από την επιθυμία να ανταμειφθεί, συμμορφώνεται. Η συμμόρφωση γίνεται το μέσον που του παρέχει την αμοιβή και του αποκλείει την ποινή. Στον τομέα της ελεημοσύνης, το ρόλος της αμοιβής γίνεται ακόμη πιο σημαντικός για την μελλοντική εξέλιξη του παιδιού. Μέσα από αυτή μπορεί να ξεπεράσει την οικονομική στέρηση και μαζί μ' αυτό και η οικογένειά του. Ταπεινώνεται έτσι και στον φιλάνθρωπο εύπορο ή στον εύσπλαχνο εργοδότη και διαιωνίζει την εξάρτησή του με το συναίσθημα της ευγνωμοσύνης. Η Πηνελόπη Δέλτα, scho-

19. Αξίζει να υπογραμμισθεί εδώ η σχεδόν αυτόματη μεταβίβαση του πατρικού ρόλου στον γιό. Παρά τον περιορισμό που βάζει η νεαρή ηλικία του, το αγόρι γίνεται το μόνο οικονομικά ενεργό μέλος της οικογένειας και έχει κατά συνέπεια υποχρέωση να τη συντηρεί.
20. Π. Δέλτα, «Τα Αναγνωστικά μας», Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου, 1919.

λιάζοντας το περιεχόμενο των αναγνωστικών, δεν παραλείπει να καυτηριάζει τον τρόπο που παρουσιάζονται οι πλούσιοι και οι φτωχοί και την σχέση που τους συνδέει.

«Σε διάφορα κεφάλαια απαντούμε φτωχούς και ελεημοσύνη και παντού να νοιώθουμε την ταπεινοσύνη του φτωχού με το σκυφτό κεφάλι, που δέχεται τη μεγαλοδωρία του αντιπαθητικού πλούσιου του βιβλίου, επίσης και την προστυχούτσικη τάση της αμοιβής για κάθε καλή σκέψη ή πράξη «.....» και το φτωχό παιδί θα σκέφθηκε πως όταν εμπρός σε ένα πλούσιο κρύψης λίγο φαγί για την αδελφή του, αυτός σου δίνει πολύ φαγί για όλους. Γιατί η χορδή της πονοψυχιάς και της αμοιβής καλλιεργείται αδιάκοπα στο σχολικό βιβλίο: η χορδή όμως της υπερηφάνειας μένει ακαλλιέργητη τέλεια. Χωρίζοντας τους «καημένους τους φτωχούς» από τους «πονετικούς πλούσιους» βάζει το φτωχό παιδί σε υποδεέστερη θέση· το ταπεινώνει, του μαθαίνει από τις πρώτες συλλαβές που αρθρώνει να απλώνει το χέρι στον πλούσιο, που αν είναι πονετικός θα του δώσει και αν δεν είναι θα το εξευτελίσει. «Πρέπει να μάθη το Ελληνόπουλο σε όποια τάξη πως όσο όμορφο και καλό είναι να βοηθή δίνοντας στο φτωχό τα μέσα να κερδίζει τη ζωή του, άλλο τόσο όμως είναι ντροπή και εξευτελιστικό να ζητιανεύη ή να δέχεται έστω και προσφερομένα χρήματα που δεν τα έχει κερδίσει με τον κόπο του». (Π. Δέλτα, ΔΕΟ, 1919).

¶

Συνέχεια από τη σελ. 71

6. «Jeux dramatiques et pedagogie» sous la direction de Richard Monod — Edilig
7. C. Dasté, Y. Jeuger, J. Voluzan «L' enfant, le théâtre, l' école» Delacheux et Niestlé, Bordas.
8. Βασίλη Ρώτα: «Οδηγός για σχολικές παραστάσεις» — εκ. Χαρ. Μπούρα.
9. Augusto Boal: «Théâtre de l' opprimé» — François Maspero.
10. Gisèle Barret: «Pédagogie de l' Expression dramatique» έκδοση δική της.
11. Μαρία Μοντεσόρι: — Ο δεκτικός νους — Το όραμα μιας νέας αγωγής, εκδ. «Γλάρος».
12. Piaget - Inhelder: «Η ψυχολογία του παιδιού» — Ζαχαρόπουλος.
13. Tran-Thong: «Stades et concept de stade de développement de l' enfant dans la psychologie contemporaine» Librairie J. Vrin — Paris.
14. Δημήτρη Γιακού: «Ιστορία της Ελληνικής Παιδικής λογοτεχνίας. Από τον ΙΘ' αιώνα έως σήμερα». Κεντρική πώληση: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.